

Skoleloven 1899 og det »Sthyr'ske« cirkulære 6. april 1900

Af Lejlf Degnbol

Skoleloven af 1899

Lige omkring det forrige århundredskifte kom der nogle vigtige bestemmelser, der angik organiseringen af folkeskolens undervisning. De har haft stor betydning i hele 1900-tallet, og selv om en del af systemet blev brudt op ved ændringer i folkeskoleloven og skolestyrelsesloven i maj 1989, kan det gamle system tydeligt genkendes i den måde, undervisningen er organiseret på også i dag. Den største forskel er nok, at det nuværende system ikke er indrettet på at engagere så mange grupper i beslutningsprocessen som det tidligere.

Forudsætningen for det jubilerende vigtige cirkulære var én af de forholdsvis få love, der ændrede noget af indholdet i de gamle anordninger fra 1814. Det var Lov af 24.3.1899 om forskellige forhold vedrørende folkeskolen. Den er ofte blevet kaldt folkeskoleloven af 1899, men folkeskolens hovedlov var helt frem til folkeskoleloven af 1937 de gamle anordninger fra 1814. Årstallet 1899 er næsten blevet glemt, fordi loven efter vedtagelsen af nogle mindre væsentlige ændringer i 1904 blev stadfæstet med disse ændringer under samme dato som ændringsloven, og altså blev til lov om forskellige forhold vedrørende folkeskolen af 1904. Det skete i henhold til ændringslovens sidste paragraf, der sagde, at 1899-loven kunne udfærdiges af kongen med de vedtagne ændringer og udsendes som lov om forskellige forhold vedrørende folkeskolen. På den måde blev 1899-loven til 1904-loven, og fra 1904 til 1937 henvistes der derfor altid til loven af 1904. I forbindelse med denne artikels emne var den vigtigste ændring i 1904 oprettelsen af lærerråd ved købstadordnede skoler og disses og landsbylærernes indflydelse på skoleplaner og undervisningsplaner (§ 30).

1899-loven ændrede bl.a. bestemmelserne om lærernes uddannelse og kaldelse, om lærernes løn og om statens tilskud til skolevæsenet. Det sidstnævnte forøgedes betydeligt. I 1898/99 var udgiften til folkeskolen og seminarierne m.v. 1.908.238 kr. I 1902/03 var det 4.302.543 kr. Noget tilsvarende gjaldt ikke reformen af det højere skolevæsen i 1903.¹ Loven ændrede også skolens navn, idet folketinget d. 14. febr. 1896 uden afstemning vedtog at udskifte »Borger- og Almueskolevæsenet« i lovens navn med »Folkeskolen«. Ordet havde dog været anvendt tidligere. Biskop Martensen havde et afsnit i sin etik fra 1878, der hed Folkeskolen.²

Selv om kun lovens bestemmelser om undervisningsplanen skal behandles i forbindelse med det Sthyr'ske cirkulære, skal det nævnes, at den også fik virkninger, der var meget synlige i landskabet i form af mursten. Derved ændredes mange børns skolevej i høj grad. Ved en umiddelbar betragtning af loven vil man næppe i dag an-

tage, at den medførte et stort skolebyggeri. De allerfleste af de dengang eksisterende skoler var imidlertid placeret før kommunernes oprettelse i 1842, og det var – måske især i ryttergodsområderne – sket uden hensyn til sognegrænserne, så mange børn gik i skole i en anden kommune end deres egen.

Bestemmelsen i lovens § 12 om, at der for hver *kommune* skulle udarbejdes en skoleplan, medførte et stort skolebyggeri. Det lå nok i tiden, at man nu omsider måtte tage konsekvensen af kommunernes oprettelse. I den nuværende Helsing Kommune blev 4 af de 6 skoler, der blev bygget lige omkring århundredskiftet, således bygget før 1899, for en stor del som en dominovirkning af, at en lærer gik på pension.³

I samme kommune sås også et eksempel på, at man kunne handle hurtigt på landet dengang. Loven havde tilladt at indføre faget sløjd som obligatorisk for børnene i en landsbyskole. Loven kom d. 24. marts. Den 25. august søgte sognerådet skoledirektionens godkendelse af en tilbygning af et lille sløjdlokale til skolestuen i den lille Nejlunge Skole i Helsing Sogn. Sløjdundervisningen kunne begynde ved skolehalvårets begyndelse d. 1. november 1899. Det var 14 mdr. før den pågældende paragraf i loven trådte i kraft. Det er formentlig Danmarks første sløjdlokale ved en landsbyskole.⁴

I vor forbindelse har det størst interesse, at loven gav vigtige nye regler om undervisningens ordening og omfang. Loven og det Sthyr'ske cirkulære indledte det 20. århundredes skolehistorie med at knæsatte principper for planlægningen af undervisningen, der var nye i forhold til den tidligere lovgivning. På papiret var det skelsættende, og der fulgte også ændringer i praksis. De havde dog været på vej i købstadskolen i ca. et halvt århundrede, og de var endnu ca. et halvt århundrede om at slå helt igennem på landet. Det må erindres, at der stadig i første halvdel af 1900-tallet boede flest mennesker på landet. Ved folketællingen i 1901 boede 60,9% af befolkningen i landkommuner. I 1911 var det 59,7%.⁵ Endnu i 1939 boede 60,9% af alle undervisningspligtige børn i landkommunerne.⁶

Siden 1872 var der gjort adskillige forgæves forsøg på at gennemføre en ny lov om borger- og almueskolevæsenet. Også i 1890-erne var det vanskeligt at forhandle en sådan lov igennem et folketing og et landsting med forskelligt flertal. Men det førte til en meget grundig behandling. Forhandlingerne varede i 4 år. Det første forslag blev fremsat i folketinget i oktober 1895. Førstebehandlingen fandt sted i november. Den tog 5 dage. De forskellige lovforslag, betænkninger og referater kom efterhånden til at fylde over 1700 sider. Lærerne nærede stor taknemmelighed mod undervisningsminister H. V. Sthyr, som det lykkedes at føre loven igennem. Ifølge Joakim Larsen var det dog provst og landstingsmand J. J. Bjerre og lærer og folketingsmand J. C. Christensen, begge senere kultusministre, der havde hovedfortjenesten af lovens gennemførelse i rigsdagen. Som formand for landstingets skoleudvalg spillede C. Goos dog også en betydelig rolle. Joakim Larsen forhandlede da også med ham.⁷

Lovens bestemmelser om skoleplaner og undervisningsplaner

Den grundige behandling medførte bl.a., at man med loven fik skabt klarhed mht. de »planer«, man betjente sig af ved tilrettelæggelsen af såvel skolevæsen som undervisning. Der havde været stor uklarhed mht. navnene på disse planer. Man talte bl.a. om skoleplaner og undervisningsplaner, men man brugte ofte ordene i flæng.

Hvad der ud over selve skoleloven har været anledning til sammensætningen af de fire portrætter af »skolelovens fædre«, vides ikke. J. J. K. Bjerre (1847-1901) var provst, landstingsmand og højremand og blev senere kultusminister. A. H. F. C. Goos (1835-1917) var retslærd, havde bl.a. været professor og kultusminister, var landstingsmand og højremand. J. C. Christensen (1856-1930) var lærer, folketingsmand og venstremand (venstrereformpartiet) og blev senere kultusminister og konsejlspræsident. H. V. Sthyr (1838-1905) var kultusminister, havde været professor og biskop og blev senere igen biskop, var landstingsmand og højremand. De var altså alle fire på et tidspunkt kultusministre. (Dansk Skolemuseum)

Anordningerne af 29.7.1814 brugte ikke ordene skoleplan og undervisningsplan, men de omtalte de to planer uden at give dem navne. Der skelnedes klart mellem dem, og der var regler om, hvem der skulle udarbejde og approbere hver af dem.

Om skoleplanen hed det i anordningen for skolevæsenet på landet, § 3, at der skulle udarbejdes »en fuldstændig Plan« vedr. skoledistrikter, lærerlønninger m. v., og i anordningen for købstæderne, § 9, at der skulle indsendes forslag vedr. hvor mange og hvilke skoler, der skulle oprettes, lærerpersonalets størrelse og anstændige lønning m.v. I skrivelser fra kancelliet (indtil 1848) og fra ministeriet (efter 1848) kaldtes denne plan skoleplanen. I 1815 bemærkedes også, at den ikke burde indeholde andet, end den skulle, »da de øvrige Bestemmelser, som angaaende Skolevæsenet ere ansete nødvendige, indeholdes i Forordningerne«. ⁸ Siden er en del flere bestemmelser blevet anset for nødvendige.

Bemærkningen er lærerig mht. forståelsen af kompetencefordelingen. Hvad loven havde overladt til frit initiativ, skulle ingen myndigheder tillade sig at fastsætte reg-

ler om. Planerne skulle foreslås og vedtages efter en bestemt procedure, der gjaldt for den bestemte plan. Hvis der manglede noget i en plan, eller hvis der stod noget, der ikke skulle være der, blev det ikke dem, der havde fået tillagt kompetencen, der kom til at tage beslutningerne.

Undervisningsplanen omhandlede i begge anordningers bilag A, instruktionen for lærerne. I disse hed det enslydende i § 17: »Da Underviisningen bør ske efter en bestemt Plan, saa skal Skolelæreren udkaste en Tabelle, som indeholder hans Forslag til de Slags Underviisninger, han formener at være de meest passende til hver Dag i Ugen i de bestemte Timer —.« »De bestemte timer« var de timer på dagen, det var bestemt i anordningerne, at børnene skulle være i skolen.

Bestemmelsen drejede sig ikke kun om ugeskemaet. Da en særlig timefordelingsplan ikke krævedes, fungerede tabellen som både ugeskema og timefordelingsplan. Faktisk fungerede den også som læseplan, idet det ikke var fagnavne, men de emner og øvelser, timerne skulle bruges til, der anførtes.

Netop kompetencespørgsmålet og de forskellige flertal i folketinget og landstinget førte til en opdeling af skolens planer i en skoleplan og en undervisningsplan, som man havde været ved at opgive. Nu fik planerne et klart defineret og meget mere omfattende indhold, end de havde i 1814-loven.

Da ministeren for kirke- og undervisningsvæsen, Vilhelm Bardenfleth, i 1895 fremsatte »Forslag til Lov om Forandring i forskellige Bestemmelser angaaende Borger- og Almueskolevæsenet«, havde han udvidet bestemmelsen om skoleplanen, så denne også skulle fastsætte »den enkelte Klasses Undervisningstid, Skolegangsordenen, Undervisningsfagene, disses Timetal og det Maal, hvortil der i det enkelte Fag bør naas i hver Klasse m.v.«.⁹

At skoleplanen nu skulle indeholde disse ting, begrundedes i bemærkningerne til lovforslaget, dels med at sådanne bestemmelser vedr. selve undervisningen i stort omfang allerede blev medtaget i skoleplanerne, dels med at der ville blive flere ting at tage stilling til lokalt efter den nye ordning.¹⁰

Hermed ville det blive ministeriet og ikke skoledirektionerne, der skulle godkende også de hidtidige undervisningsplaners indhold. Dette reagerede folketinget imod. Ministeren delte så planen, så der blev en skoleplan, der skulle godkendes af ministeriet, og en undervisningsplan, der skulle godkendes af skoledirektionen.¹¹ Dette forkastedes af folketinget, der ikke ønskede nogen del af den lokale planlægning gjort afhængig af ministeriets approbation.

Da ministeren senere i landstinget forklarede om sit forkastede forslag, sagde han: »— jeg er villig til at dele, hvad jeg i mit Forslags § 6 har kaldt Skoleplanen, i to forskellige Planer. Den ene af Skoleplanerne omfatter Skolernes Tal og Distrikternes Omraade, Lærernes Tal og Lønning, og den anden omfatter selve Undervisningsplanen, —. Herved opnaaedes der, at man kunne henvise Skoleplanen, som jeg ubetinget maatte forlange, til endelig Stadfæstelse af Ministeriet, medens Stadfæstelsen af Undervisningsplanen kunne ske ved Skoledirektionen —.«¹² Efter dette forslag skulle der altså fortsat være to planer, som der havde været fra 1814. De havde hver sit navn, men ministeren kunne dog godt kalde undervisningsplanen for en skoleplan.

Folketingsflertallet havde i mellemtiden udarbejdet og vedtaget sit eget forslag,

hvorefter der skulle være én plan, der blev stadfæstet af skoledirektionen. Efter dette forslag kunne stadfæstelse ikke nægtes, hvis planen fyldestgjorde lovens krav. Dette kunne ministeren og landstinget ikke gå med til. Landstingsflertallet anså ministerens forslag om deling i skoleplan og undervisningsplan for et kompromis, som folketinget måtte acceptere. Dette skete også. Det ser dog ud til, at landstingsflertallet er gået ind på kompromiset uden beklagelse. Ordføreren for det nedsatte udvalg, den senere kultusminister J. J. Bjerre, sagde, at »*Det er uomtvisteligt, at Direktionerne gennemgaaende gaa mere lempeligt frem og tager mere Hensyn til de forskellige Forhold, end Ministeriet gør; naar der er Tale om disse Ting, hvad der jo er ganske naturligt. Direktionen staar jo Befolkningen nærmere og kender jo bedre de lokale Forhold, —*«. ¹³

Dette stemmer godt med den opfattelse, skolehistorikeren Gunhild Nissen har af forholdene i perioden. Hun siger om reglerne vedr. skoleforsømmelser fra 1889: »*Modereret blev de mange steder, fordi der helt op til provsteplanet var så nært kendskab til forskellige lokale forhold, at man indså, at de mest uheldige sider af cirkulærebestemmelserne måtte søges omgået.*« ¹⁴

Det var denne hensyntagen, folketingsflertallet havde ønsket, også hvad angik skoleplanerne. Lovforslaget måtte genfremsættes i ændret skikkelse flere gange, før det blev vedtaget, men paragrafferne om skoleplan og undervisningsplan ændredes ikke væsentligt. Som efter anordningerne af 1814 skulle ministeriet godkende skoleplanerne, og skoledirektionerne skulle godkende undervisningsplanerne. Men nu skulle skoleplanerne i modsætning til tidligere udarbejdes lokalt af skolekommission og kommunalbestyrelse og ikke af skoledirektionen som i 1814. De to planer havde også fået navne. Deres indhold var som tidligere bestemt i loven, og det var ligeledes bestemt, hvem der havde beslutningskompetencen. Sproglig forbistring og uklare forestillinger om kompetanceforhold fortsatte dog 1900-tallet igennem, i hvert fald indtil de nye styrelsesbestemmelser kom i 1989, da næsten al kompetence blev henlagt til kommunalbestyrelsen med en lille del til skolebestyrelsen.

Fagrække og timefordeling skulle efter 1899 såvel på landet som i byen bestemmes ved en undervisningsplan, der også skulle indeholde læseplan og forskelligt andet. Loven bestemte, hvilke fag der skulle, og hvilke fag der måtte, undervises i. Det er vanskeligt at sammenligne fagrækker fra forskellige tider, fordi fag kan være blevet slået sammen, og andre kan være blevet delt. 1814-loven havde ingen egentlig fagrække, men nævnte dog, hvad der skulle gives undervisning i. Af skolens nuværende fag nævntes navne på syv, som skulle indgå i undervisningen (religion, skrivning og læsning, regning, sang, historie, geografi og gymnastik). Efter 1899-loven skulle der gives undervisning i ni af skolens nuværende fag, og der kunne undervises i yderligere seks fag. De nye fag var formning (tegning), biologi (naturkundskab), håndarbejde (kvindelig håndgerning), sløjd, hjemkundskab (kvindelig husgerning), fysik (naturkundskab) samt tysk og engelsk (levende sprog). Som det fremgår, omfattede »naturkundskab« både biologi og fysik.

Efter 1814-loven var det dog også tanken, at købstadsbørn skulle tilbydes undervisning i håndarbejde og sløjd i tilknytning til skolens undervisning. Efter 1899-loven var både den obligatoriske og den frivillige fagrække forskellig for land og by og for drenge og piger.

Selv om undervisningen utvivlsomt også efter 1899 i de fleste henseender er fortsat i århundreders spor, er loven epokeskabende, hvad angår organiseringen af undervisningen.

Undervisningsplanens indhold

Efter 1899-loven skulle undervisningsplanen indeholde følgende 5 punkter:

- »a) om Undervisningen i Klasserne er fælles eller sondret for Drenge og Piger,
- b) om Undervisningstiden for den enkelte Klasse,
- c) om Skolegangsordenen,
- d) om Undervisningsfagene og disses Timetal,
- e) om det Maal, hvortil der i de enkelte Fag bør naas i hver Klasse m.m.«¹⁵

ad a: Dette punkt tilføjedes sent under behandlingen i rigsdagen. Det bortfaldt i 1970 med den begrundelse, at der ikke længere fandtes særskilte klasser for piger og drenge, og at lovforslaget i øvrigt tilsigtede en ophævelse af ordningen med særlige pige- og drengefag.¹⁶

ad b: Dette punkt på undervisningsplanen skulle erstatte bestemmelserne i selve 1814-loven om den tid, der skulle undervises i skolerne. Man tænkte sig tilsyneladende, at børnene stadig skulle være i skole i bestemte timer de dage i ugen, de var i skole. I købstæderne ville det i så fald blive 3½ time hver dag gennemsnitlig for skolens klasser, og på landet ville det som hidtil være 6 timer hveranden dag. Men sådan blev det ikke ved med at være, når man fik fag og faglærere, og timerne til hvert fag blev bestemt først. Bestemmelsen var blevet meningsløs, men den afskaffedes først i 1975. Indtil da klarede man det nok som regel ved at skrive det klokkeslæt, skolens undervisning begyndte, og tilsvarende hvornår den senest sluttede, men det var ikke det, der stod i loven.

ad c: Her drejede det sig om klassernes skolegang f.eks. hver eller hveranden dag, formiddag eller eftermiddag og sommer og vinter. Loven regnede altså fortsat med det gamle system fra 1814, og de mange toklassede landsbyskoler fungerede også fortsat efter det lige til den store 9. ændring af folkeskoleloven af 1937, som kom i 1958. I 1937 var der 1515 af disse skoler, og i 1962 var der stadig 198.¹⁷ Bestemmelsen afskaffedes i 1970.

ad d: Planen for fagenes fordeling på klasserne og timernes fordeling på fagene er i folkeskolen som regel kaldt timefordelingsplanen. Da loven ikke sagde, på hvilke klassetrin der skulle undervises i de forskellige fag, forudsatte udarbejdelsen af timefordelingsplanen beslutninger om, hvilke fag der skulle undervises i på den pågældende skoles forskellige klassetrin. I den højere skole blev planen kaldt fag- og timefordelingsplanen.

ad e: Læseplanen.

Af undervisningsplanens punkter handlede det Sthyr'ske cirkulære udelukkende om timefordelingsplanen og læseplanen. Det var også de to eneste punkter af den oprindelige undervisningsplan, der bevarede til dennes afskaffelse i 1989.

Timefordelingsplanens indførelse

Timefordelingsplanen var det virkelig nye i undervisningsplanen efter loven af 1899. Den blev overtaget fra den lærde skole, men den var i praksis indført i byskolen før 1899. Den betød i princippet en virkelig revolution i folkeskolens måde at planlægge undervisningen på og i børnenes hverdag. Det var industrisamfundets måde at tænke tid på, der slog igennem inden for skolen. Men det var en langsom revolution. Dens gennemførelse tog ca. 50-60 år.

Det var en meget principiel ændring, at skoledagen ikke længere blev fastlagt på forhånd. Før skulle børnene møde og gå hjem til bestemte tider alt efter årstiden. Indenfor denne ramme kunne læreren planlægge undervisningen i »moduler« af helt forskellig længde. Der var ikke noget krav om fagdelte undervisning og ingen normer for, hvor lang tid der skulle bruges til hvert fag eller emne. Dette blev – i hvert fald på papiret – totalt ændret. Folkeskolens undervisning blev fagopdelt, som gymnasiets var det, og der udsendtes herefter vejledende timefordelingsplaner for folkeskolen. Nu skulle hvert fag have sit på forhånd fastlagte timetal. Ved større skoler lod man ugeskemaet rette sig derefter. Ved mindre skoler udledtes timefordelingsplanen nok i praksis af ugeskemaet.

Gennem århundreder havde der været hævde for, at læreren på landet kunne lede undervisningen efter en dag- og ugerytme, der føltes naturlig af en landbefolkning, der i forvejen levede sit liv efter sådanne rytmer. Også årets rytmer havde skolegangen taget hensyn til. Det kunne den også efter den nye lov. Der kunne være forskel på skolegangen sommer og vinter som før, og ugeskemaet kunne *og skulle* lægges med de i forvejen fastlagte timer som forudsætning, og det blev det ved de mindre skoler. Ministeriet udsendte et cirkulære d. 12.4.1899 til vejledning i udarbejdelsen af undervisningsplaner. Her omhandlede undervisningsplanens ltr. b om fastlæggelse af undervisningstiden overhovedet ikke.

Ved en klar tilsidesættelse af meningen med den nævnte bestemmelse i loven (§ 13 ltr. b), blev det efterhånden by- og industrikulturens tidsopfattelse, der kom til at ligge til grund for planlægningen af skolens arbejde.¹⁸ Det var der næppe mange, som tænkte på. Det var en konsekvens af lovens bestemmelse om, at ikke blot fagene, men også deres timetal skulle fremgå af undervisningsplanen. Bondestanden, der netop var ved at overtage magten, førte loven igennem politisk. Det lå formentlig dybt i bybefolkningen og naturligvis især i de »dannede« kredse, at bykulturen var højere end landets kultur, og at »det lærde skolevæsen« var bedre og finere end »borger- og almueskolen«. En del landboere – måske især blandt lærerne – har vel også ment, at det var værd at stræbe efter. Herefter skulle ikke blot fagrækken, men også timefordelingen såvel på landet som i byen bestemmes ved undervisningsplanen. I rigsdagen reagerede vist ingen imod timefordelingsplanen som del af undervisningsplanen, men der var modstand mod selve fagopdelingen.

På landet rettede man sig efter loven og fastsatte på forhånd undervisningstiden

for den enkelte klasse. Ved en toklasset skole med én lærer kunne børnenes samlede timetal nemlig ikke ændres. I byerne har man været vænnet langsomt til det nye system med timefordelingsplanen som forudsætning for skemalægningen. Ved indgangen til det nye århundrede har lovgiverne følt, at tiden var moden til i hvert fald på papiret at indføre det samme system for hele landet, og det skulle selvfølgelig være det, som umærkeligt var blevet indført i byerne. Man kunne jo på landet gøre om-trent, som man havde gjort hele tiden. Systemet forhindrede ikke, at man gjorde det forskelligt på landet og i byen. Loven burde faktisk have forhindret, at man i byerne lagde skema uden i forvejen at have bestemt undervisningstiderne for de enkelte klasser, men ministeriet gjorde ikke opmærksom på indholdet af bestemmelserne herom. Industrialturens tidsopfattelse har nok præget embedsmændene mere end landbrugskulturens.

1899-loven medførte ikke altid særlig store principielle ændringer, men nogle har nok fået mere styr på lærerne. Det var ikke længere læreren, der skulle udarbejde undervisningsplanen. Præsten J. S. Deichmann Branth skrev d. 15.8.1899 til en kollega: *»Skoleloven – ja parturiunt montes osv, og mange sogneråd have svære fødselsvær. Jeg lader lærerne gøre arbejdet med opgivelserne, men forbeholder mig at lave undervisningsplan med timetal, som er det vigtigste. Jeg tror nok, at alle avtoriteter ere enige om at tage sig sagen mindre radikalt end det skal se ud.«*¹⁹ Bjerget barslede, men fødte en mus. To ting oplevedes tilsyneladende som nye: »Opgivelserne« er antagelig læseplanerne. Dem kunne lærerne lave. »Undervisningsplan med timetal« er formentlig timefordelingsplanerne alene. De var vigtigst, og dem ville præsten selv lave. Sådan havde det ikke været før. Da havde læreren lavet timefordeling, samtidig med at han lavede ugeskema. Men måske ville præsten nu også lave ugeskemaet?²⁰

1899-lovens timetal m.m.

1899-loven forlængede undervisningspligten, der efter loven af 2.5.1855 ophørte, når barnet var fyldt 13 år, hvis det havde nået skolens mål. Den skulle efter 1899-loven vare, til barnet var fyldt 14 år.

Efter loven af 8.3.1856 kunne én lærer undervise 100 børn. Dvs. at der kunne være 50 børn i gennemsnit i klasserne. Efter den nye lov måtte gennemsnitstallet for elever i en skoles klasser ikke i mere end to år være over 35 i købstæderne og 37 på landet, men da det var gennemsnitstal, kunne elevtallet i klasserne godt være større også i længere tid. Man ville gerne have sat dette gennemsnitstal til 35 også på landet, men da dette var beregnet at ville kræve ansættelse af yderligere 268 lærere, blev der kun flertal for de 37 elever.²¹

Det vigtigste i nærværende sammenhæng var dog lovens bestemmelser om undervisningens ordning og omfang. Det Sthyr'ske cirkulære omhandlede timefordelingsplanen og læseplanen. De var vigtige dele af undervisningsplanen. Det er interessant at sammenligne timetallene i 1814-loven og 1899-loven. Det kan kun gøres med et vist forbehold. Jeg har ikke undersøgt, hvor mange dage børnene gik i skole om året i 1800-tallet. Man holdt naturligvis ikke skole på de »skæve« helligdage, men der var faktisk ikke i 1814-loven nogen hjemmel for at holde fri påskelørdag eller andre hverdage undtagen fire ugers sommerferie.²²

Efter **1814-loven** var antallet af daglige timer forskelligt efter årstiden, men det var for hver af årets måneder ansat til det samme antal daglige timer for alle ugens dage. Klokkeslæt for undervisningens begyndelse og afslutning var angivet i loven. Timerne var på 60 minutter, dog med et 15 minutters frikvarter formiddag og eftermiddag.²³ Ser man bort fra alle »skæve« helligdage og eventuelle andre fridage, kan man beregne det samlede antal timer henholdsvis i byen og på landet for de syv skoleår. Den obligatoriske gymnastikundervisning lå uden for de angivne tider. Det bliver

på landet	5.684 timer ²⁴
i købstæder	5.629 timer ²⁵

Trods hverandendagsskolegangen på landet var der altså flest timer for et barn på landet. Hverdagsskolegangen i byerne blev opvejet af, at der her var halvdagsskolegang mod heldagsskolegang på landet.

Efter **1899-loven** skulle der i gennemsnit være mindst 7 timers undervisning ugentlig i dansk (287 timer årligt). Alle klasser på landet skulle have mindst 18 timers undervisning om ugen, og i købstæderne skulle klasserne i en skole have mindst 21 timers undervisning i gennemsnit om ugen. Der skulle undervises i mindst 41 uger, dvs. 246 dage. Den weekendordning, som var anordnet i købstæderne i 1814, afskaffedes.

De anførte timetal gjaldt kun for de boglige fag herunder sang. Gymnastik var fortsat ikke indregnet. De nye eller nyere praktiske fag, der skulle eller kunne være, var heller ikke medregnet. Det var derimod naturkundskab, som ikke var direkte nævnt i 1814-loven.²⁶ Det er i det hele taget problematisk med en sammenligning af de to love, hvad angår fag, fordi 1814-loven ikke har en egentlig fagrække i vor forstand. Geografi og historie nævnes f.eks. kun som emner under dansk. Naturen kunne i høj grad komme ind under »forstandsøvelser«, der svarer til 1899-lovens anskuelsesundervisning, (jf. det Sthyr'ske cirkulæres beskrivelse af faget naturkundskab²⁷). Passende forstandsøvelser skulle der ved al undervisning søges lejlighed til.²⁸ 1800-tallets læsebøger indeholdt også masser af zoologi og botanik.²⁹

Ud over disse ganske store forbehold skal det bemærkes, at timetallet i 1899-loven for købstadskolernes vedkommende er et gennemsnitstal for skolens klasser, så man kan ikke helt vide, hvor mange timer det enkelte barn ville få. Men regner man time-tallene ud for henholdsvis landet og købstæderne bliver det med de nævnte forbehold

på landet	5.166 timer
i købstæder	6.027 timer ³⁰

Det kan således konstateres, at mens der efter 1814-loven var en lille overvægt af timer i landsbyskolen i forhold til købstadskolen, var der efter 1899-loven en ret stor overvægt af timer i købstadskolen. Denne konklusion røkkes ikke af de anførte forbehold. Den opfattelse, at landsbyskolen efter 1814-loven var forfordelt m.h.t. time-tal, har altså ikke rod i lovens bestemmelser. Det er muligt, at den havde rod i praksis i slutningen af århundredet. Det er vel sandsynligt, at 1899-loven stadfæstede en

*Anskuelsesundervisningens
formaldannelsesprincip havde
dybe rødder i skolehistorien. I
1814-anordningerne taltes om
»forstandsøvelser«. Her titel-
bladet fra en bog om disse fra
1815.*

tilstand, der havde udviklet sig i praksis, som det så ofte har været tilfældet med skolelove. Danmarks Lærerforenings formand, skolehistorikeren Joakim Larsen, oplyste i et foredrag om skolelovsforslaget i 1895, at det samlede timetal i købstadskoler varierede fra 18 til 36 og i gennemsnit var lidt over 24 om ugen.³¹

Det Sthyr'ske cirkulære

Indledningen

Allerede i det tidligere nævnte cirkulære af 12.4.1899 om udarbejdelsen af undervisningsplanerne udtalte ministeriet, at det i et senere cirkulære ville udtale sig om det mål, hvortil der i de enkelte fag burde nås i hver klasse m.m. Det var en stor opgave, ministeriet derved påtog sig. I indledningen til det således bebudede cirkulære (det såkaldte Sthyr'ske cirkulære) siges, at der har hidtil »kun i meget begrænset Omfang

været truffet almindelige Bestemmelser om disse Forhold i Folkeskolen udenfor København.«³² Der hentydes til de ikke helt få anvisninger, der var givet i begge 1814-anordningernes instruktion for lærerne. Disse var i øvrigt langt mere fyldige i købstadskoleanordningen end i landsbyskoleanordningen. Der kunne også peges på det stærke pres, der i kraft af kongelige resolutioner af 1822 og 1831 blev lagt på skolerne for at indføre den indbyrdes undervisning. Inden 1830 var metoden indført i mere end 4/5 af landsbyskolerne og i næsten alle købstadskoler. Fra 1841 afvikledes metoden, og den døde helt hen efter udsendelsen af en bekendtgørelse af 30.9.1865 om ophævelse af de tre i de to nævnte år udsendte resolutioner.³³ Derudover udsendtes et stort antal cirkulærer og skrivelser i 1800-tallet af først kancelliet og senere ministeriet med anvisninger mht. undervisningen. I midten af 1800-tallet fyldte redegørelser om de givne regler omkr. 8 sider (fradraget regler om indbyrdes undervisning og om København) i håndbøger i skolelovgivning.³⁴

Der har dog været udsendt timestfordelingsplaner og meget kortfattede læseplaner for en meget lille del af folkeskolen to gange før 1900. Det var for undervisningen til den i 1891 oprettede borgerskoleeksamen for drenge og fra 1899 også for piger.³⁵ Skolekommissionerne i Århus, Randers og Viborg havde sammen stillet forslag derom til ministeriet,³⁶ men det gik meget småt med oprettelsen af undervisningen. Før 1899 kom den vistnok kun i gang i Hobro.³⁷ Efter forskellige ændringer i 1899³⁸ blev der flere,³⁹ men de fleste steder fandt man ordningen overflødiggjort af alment skoleloven af 1903. Enkelte steder fortsattes den dog til 1937, da folkeskoleloven forbød eksamen i folkeskolen bortset fra eksamensmellemskolen.⁴⁰

Det anførte rokker ikke væsentligt ved ministeriets opfattelse i cirkulæret, at det i meget høj grad eller så godt som udelukkende havde været de stedlige skoleautoriteter, der i denne henseende havde skullet drage de nærmere grænser. Det var vistnok også i ret høj grad rigtigt, at »disse Autoriteter have for det store Flertals Vedkommende i rigtig Erkendelse af Lærerspersonlighedens Betydning for Skolegerningen overladt Sagen til Lærernes individuelle Skøn«. Der har uden tvivl for det meste været et bedre og mere tillidsfuldt forhold mellem lærer og præst, end de mange betragtninger om kiv og strid lader formode.

I 1899-loven var det besluttet, at der skulle tillægges formanden for censorerne ved den afsluttende prøve for lærere og lærerinder et honorar for at yde ministeren medhjælp i sager vedrørende folkeskolen (§ 31). Seminarieforstanderen i Jelling og indtil 1894 også sognepræst samme sted, Sophus Sørensen, tiltrådte den ny stilling allerede d. 1. september 1899.

»Hvad der udmærkede ham var Klarhed, Fasthed og Sikkerhed. Disse Egenskaber i Forbindelse med praktisk Sans og Interesse for Reform af Læreruddannelsen og Folkeskolens Undervisning, saaledes som den gennemførtes ved Seminarieloven af 1894 og Folkeskoleloven af 1899, henledte Opmærksomheden paa ham«, så han fik tilbudt stillingen som konsulent.⁴¹ skrev, Chr. Buur, der fra 1911 var skoledirektør i Århus. Vagn Skovgaard-Petersen tilføjer, at liberalitet over for lærerne også var et karakteristisk træk i hans ledelse.⁴² Om hans ledelse af det grundtvigske Jelling Seminarium hed det, at han ledede det »uden Vaklen og med sikker Takt, saa baade Lærere og Elever værdsatte ham højt. – Human og frisindet lod han Seminariets

Lærere have fuldstændig fri Hænder til at arbejde hver paa sin ejendommelige Virkemaade, selv fremragende dygtig Lærer og Vejleder for de unge vordende Lærere.«⁴³

Fr. Thomassen, der bl.a. var seminarielærer på Blågård Seminarium og i 1901 blev leder af Dansk Skolemuseum, det senere Danmarks Pædagogiske Bibliotek, skrev i 1901, at Sørensen »straks med stor Energi tog fat paa sin Opgave. Han har i Aarets Løb holdt talrige Foredrag Landet over om forskellige Fagspørgsmaal, og overalt er han blevet modtaget med uskrømtet Glæde«.⁴⁴

Naturligt nok havde ministeren brug for konsulentens hjælp til dette cirkulære. Set med nutidsøjne må det undre, at sagen tilsyneladende har kunnet overlades til én nytiltrådt konsulent. Efter vedtagelsen af ændringerne i 1937-loven i 1958 udpegedes 20 mænd og én kvinde til den tilsvarende opgave. Udvalget havde den daværende konsulent for folkeskolen som formand, og det blev tiltrådt af 3 konsulenter for andre skoleformer. Udvalget tilkaldte 179 sagkyndige til at deltage i et eller flere af dets møder, og det modtog skriftlige henvendelser fra en lang række organisationer og enkeltpersoner, hvoraf 56 organisationer nævnes i betænkningen.⁴⁵

Sophus Sørensen (1856-1936), kapellan og seminarielærer i Jelling 1881-1883, sognepræst og seminarieforsender i Jelling 1883-1894, seminarieforsender alene 1894-1899, ministeriets konsulent i skolesager 1899-1903, biskop over Lolland-Falsters Stift 1903-1907, biskop over Århus Stift 1907-1916, sognepræst i Nørup 1916-1925. Billedet er senest taget ca. 1887. (Det Kongelige Biblioteks billedsamling)

Dette udvalg havde større ambitioner end den enlige statskonsulent i 1899. Til gengæld skulle han i højere grad være pioner på området, da det ganske rigtigt stort set var første gang, ministeriet satte sig for at »*frem sætte nogle Bemærkninger dels om det Maal, hvortil der paa Skolens forskellige Trin bør naas i hvert fag, hvortil for visse Fags Vedkommende er knyttet nogle Bemærkninger om den Vej, ad hvilken dette Maal vil kunne naaes, dels om det Antal ugentlige Timer, som ved Timeplanens Lægning bør paaregnes til de enkelte Fag.*«

Sikkert efter aftale med ministeriet allierede konsulenten sig med skolehistorikeren⁴⁶ Joakim Larsen, der var skoledirektør på Frederiksberg og formand for Danmarks Lærerforening. Han var meget erfaren både som lærer og som administrator. Han havde udgivet både læsebøger og regnebøger, og de udkom i mange oplag. Hans ABC fra 1880 udkom i talrige unummererede oplag indtil 1936.⁴⁷ Han havde også et stort kendskab til skolelovgivningen og dens anvendelse i praksis. I sine erindringer siger han, at professor Kristian Kroman, mens han var konsulent, af og til rådførte sig med ham.⁴⁸ Efter at professor⁴⁹ Sophus Sørensen havde overtaget konsulentposten blev han rådspurgt endnu hyppigere. »*Det betydningsfulde Cirkulære af 6. April 1900, der indeholder en Normalplan for Folkeskolen, er udarbejdet af Sørensen og mig*«, siger han.⁵⁰

Joakim Larsen var en »*skolepolitisk nøgleperson*«. ⁵¹ I 1895 havde han været medlem af et udvalg, som under kultusminister V. Bardenfleths forsæde drøftede udkastet til skoleloven, og i 1899 blev han medlem af et udvalg, som kultusminister Sthyr sammenkaldte angående dens gennemførelse i Praksis. Under udarbejdelsen af loven forhandlede han noget med ministeriets »*flinke Skriver Bojsen, der foretog de fleste Beregninger, [og] ikke sjældent med Kultusminister Bardenfleth*«. Men mest forhandlede han med kontorchef A. P. Weis. »*En stor del af Loven blev affattet ved mit Arbejdsbord, naar Weis hveranden-tredje Dag kom til Forhandling med mig, mens hans Cykle stod ved Gadedøren*«. ⁵² Både departementschef A. F. Asmussen og kontorchef A. P. Weis i kultusministeriet havde siddet i Frederiksberg Skolekommission. »*De kultusministerielle Embedsmænd A. Asmussen og P. A. Weis* ⁵³ *sad kun kort Tid i Skolekommissionen; men herved indledede jeg det Bekendtskab med dem, der senere fortsattes ved det nærmere Forhold, i hvilket jeg trådte til Kultusministeriet.*« ⁵⁴ Han forhandlede også med medlemmer af folketing og landsting. ⁵⁵ Det skal bemærkes, at erindringerne efter Joakim Larsens bestemmelse kun var beregnet for hans nærmeste. ⁵⁶

Det var to meget kvalificerede personer, der udarbejdede cirkulæret. Måske har Sophus Sørensens cykel stået ofte ved Joakim Larsens gadedør mellem Sørensens tiltrædelse d. 1. september 1899 og d. 18. januar 1900, da de i fællesskab underskrev forslaget og afleverede det til ministeriet. Det tog altså ikke de to travle folk 5 måneder at udarbejde det. Om én af dem var hovedkraft ved cirkulærets udarbejdelse, kan ikke siges, men det skal noteres, at Chr. Buur skrev om Sophus Sørensen: »*Han formede Cirkulæret af 6. April 1900 om Undervisningen i Folkeskolen, der har været gældende til en ny Skolelov vedtoges (1937).*« ⁵⁷

Hele forslaget var formelt en skrivelse fra forslagsstillerne til ministeriet. Størstedelen var dog et færdigt forslag til en læseplan og en timefordelingsplan. Men ind-

Joakim Larsen (1846-1920), skoledirektør på Frederiksberg 1898-1911, formand for Danmarks Lærerforening 1895-1900, skolehistoriker og lærebogsforfatter. (Dansk Skolemuseum).

ledningen var også sprogligt stilet til ministeriet fra de to forslagsstillere. Den var i vi-form og var altså ikke et færdigt forslag til en indledning til cirkulæret. Den blev ændret til cirkulæresprog. Indholdet blev stort set bevaret, og de fleste formuleringer blev bibeholdt.

Ministeriet gjorde dog en vigtig tilføjelse, idet man i det næstsidste afsnit sagde, at ministeriet fandt anledning til udtrykkeligt at fremhæve, at reglerne for undervisningen og timestfordelingen ikke måtte opfattes som bestemmelser, der ufravigeligt skulle følges. Det var en vejledning, som ministeriet havde ønsket at kunne give de stedlige skolebestyrelser med hensyn til udarbejdelsen af undervisningsplanerne, ligesom den også ville kunne være en hjælp for lærerne, og man mente, at den navnlig for de yngre af dem ville kunne hindre mange famlende forsøg.

Indledningen havde i øvrigt interessante bemærkninger om frihed kontra enhed og orden i folkeskolen. Efter den gamle lovgivning var det de stedlige myndigheder dvs. skolekommissionerne i de dengang små kommuner og skoledirektionerne i de dengang små provstier, der skulle afgøre, hvad der var i orden i skolen, og hvad der ikke var det. De havde i reglen »i rigtig erkendelse af lærerpersonlighedens betydning for skolegerningen« overladt det meste til lærernes individuelle skøn. »Men saa vigtigt det er, at der i Skolen gives Rum for fri Bevægelighed og personligt aandeligt Liv, saa nødvendigt er det, at der under Folkeskolens stigende Udvikling og fremadskridende Organisation tages det skyldige Hensyn ogsaa til den fornødne Enhed og Orden inden for Skolens Virksomhed.«

Det var altså den stigende udvikling og den fremadskridende organisation, der krævede, at der nu måtte være enhed og orden, dog kun i fornødent omfang. Med denne tilføjelse kunne ingen vel være uenige i det. Men et vigtigt spørgsmål måtte så være, hvad tilstrækkeligt rum for fri bevægelighed og individuelt liv var. Det var det udtryk, forslagsstillerne havde brugt. Det er vel lidt lettere at forstå end personligt åndeligt liv, som ministeriet rettede det til, men måske siger ministeriets udtryk alligevel bedst, hvad det drejer sig om, nemlig det personlige i modsætning til det indeksercerede. Cirkulæret lagde megen vægt på selvstændighed hos børnene. Ordet *selv* eller *selvstændig* står 9 gange i cirkulæret i betydningen *selvstændighed*. Ordet *udvikle* eller *udvikling* står 12 gange. Det ville være modstridende, hvis man samtidig med bestræbelserne for, at lærerne skulle prøve at udvikle selvstændighed hos børnene, fratog lærerne muligheden for, selvstændigt at udøve et personligt skøn. Et andet vigtigt spørgsmål måtte være, hvad den fornødne orden og enhed var. Det må forudsættes, at der i cirkulæret skulle være en rimelig balance mellem de to hensyn.

Der er vist ingen tvivl om, at man bestræbte sig for en sådan balance. »Varsomhed lyser ud af det såkaldte Sthyr'ske cirkulære«, siger Vagn Skovgaard-Petersen.⁵⁸ Et spørgsmål måtte så være, om en fortsat stigende udvikling og fremadskridende organisation, læs urbanisering, kunne opretholde en sådan balance. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen mente i 1936 ikke, at der var den rigtige balance. Han sagde ved et møde d. 17.12.1936 i Det Pædagogiske Selskab: »Afgørende er det, hvorledes de Kvinder og Mænd, der staar i Arbejdet, røgter deres Opgave. Der maa efter min Opfattelse gives dem Frihed i deres Arbejde; derfor indeholder det nye Skolelovsforslag en større Rummelighed end hidtil m.H.t. Undervisningsplaner; thi den, der skal yde noget værdifuldt paa aandeligt Omraade, maa ikke være for bundet. Frihed er dog ikke det samme som Tilfældighed; Arbejdet i Skolen skal ikke bero paa Tilfældigheder, Plan udelukkes ikke af Frihed.«⁵⁹ Som det fremgår taler Jørgen Jørgensen ikke her om det aktuelle og måske altid eksisterende problem med frihed til lokal magtudøvelse og overdreven sparsommelighed.

De ændringer, der virkelig var blevet foretaget i lovforslaget i forhold til det af ministeren selv tidligere fremsatte forslag var, at timefordelingen ikke skulle medtages i undervisningsplanen, og at målene ikke skulle være angivet for de enkelte fag og de enkelte klasser. Ministeren havde allerede d. 17.3.1936 stillet folketingsudvalget de to ændringsforslag.⁶⁰ Det førstnævnte var også en ændring i forhold til bestemmelserne i 1899-loven. Det betød, at fagenes timetal kun skulle fremgå af ugeskemaerne, som blev udarbejdet af lærerne og blot skulle godkendes af skolekommissionen.⁶¹ Men den fremadskridende organisation var nu kommet så vidt, at administrationen fortsatte, som om intet var hændt.

Det var i 1936, men det var ikke første gang, nogen havde advaret mod uniformitet i skolen. Det skete også før århundredskiftet. Dr. phil. Oscar Hansen, der sad i folketinget 1896-1903, skrev i sin »Opdragelseslære« fra 1898, ganske vist i en noget anden sammenhæng, men udtrykt helt generelt: »Det danske Skolevæsen trænger ikke til mere Uniformitet og mere System; det trænger snarere til mere Frihed.«⁶²

Det var ministeriet og de to forslagsstillere åbenbart ikke enige i. De mente som

anført, at der nu måtte tages det skyldige hensyn også til den fornødne enhed og orden inden for skolens virksomhed. Det var nu ikke lige det rigsdagen havde sagt, da den besluttede den decentrale styring af området.

Et kun lidt ændret forslag blev af ministeriet sendt til høring hos 3 biskopper og 6 provster.⁶³ Hvordan de var udvalgt, fremgår ikke af sagen, men ud fra svarenes kvalitet, kan det antages, at deres kvalifikationer har været afgørende.

I 1970 blev bestemmelsen om, at timetallene skulle stå i undervisningsplanen sat ind i 1937-loven. Det hed i bemærkningerne til lovforslaget: »*Derimod må det anses for nødvendigt, at undervisningsplanerne i overensstemmelse med praksis tillige indeholder oplysning om timetallet for de enkelte fag, således at de umiddelbart kan sammenlignes med normaltimeplanen.*«⁶⁴ Selv om hensigten havde været meget bevidst, lykkedes det altså ikke lovgivningsmagten at skabe større frihed for lærerne i tilrettelæggelsen af deres arbejde. Administrationen fortsatte bare den gamle praksis, indtil den kunne indføres i loven igen. Lærerne har vel været for autoritetstro til at opdage det og kræve loven respekteret.

Fagene

I litteraturen om skolefagene fornemmer man ofte en bekymring hos forfatterne for, om deres fags integritet bliver bevaret i skolefagene. Fagligheden og de faste fagrammer er vigtige for dem. Skoleloven og cirkulæret er derfor en milepæl i deres fags historie, og de opfatter sig selv som de højeste dommere mht. denne faglighed. De opfatter sig som deres fags vogtere. Alb. Stockmarr siger det meget tydeligt på geografiens vegne i Vor Ungdom 1928. Han slutter en diskussion med lærebogsforfatterne Alb. Christensen og Hans Kyrre med at sige: »*Overhovedet afviser jeg som illoyalt ethvert Forsøg paa at skyde mig andre Motiver i Skoene end ren og skær Vagttjeneste for Faget Geografi.*«⁶⁵ Måske bruger jeg citatet lidt uretfærdigt, for der siges meget, der er rimeligt også i folkeskolesammenhæng. Men at vagttjenesten for en del gælder fagets rammer bestyrkes bl.a. af udtalelser om geografiens årelange kamp for selvstændighed, og om at dens eksistens trues på livet. Folkeskolen og dens børn har næppe brug for fagfolkenes vagttjeneste for deres fag og disses rammer.

Det er et spørgsmål, om fag i folkeskolen overhovedet skal opfattes eller eksistere på samme måde som fag på universiteterne. Børnene skal jo ikke være fagfolk. Men forudsat at fagene skal være der på den måde, må de sikre fagrammer skabes ved universiteterne, hvis der skal være sikre fagrammer. Bo Jacobsens afhandling »De højere uddannelser mellem teknologi og humanisme« fra 1981 efterlader et stærkt indtryk af, at danskfagets paradigmer på det tidspunkt i temmelig høj grad var gået i opløsning. Da jeg læste bogen i sin tid, forekom det mig at tjene fagets udøvere til ære, men selvfølgelig må de arbejde på at afklare deres fag i forhold til dets funktion i samfundet. De skal jo bl.a. levere betingelser, så skolen kan afklare, hvad af fagets indhold der har relation til børnenes situation i skolen.

Der kan ikke i en lille artikel gøres bare nogenlunde rede for det Sthyr'ske cirkulæres betydning for folkeskolens fag og debatten om dem. Jeg kan heller ikke garantere en lige og retfærdig behandling af dem. Jeg må nøjes med at nævne enkelte ar-

tikler, som jeg har kendskab til og har lyst til at gøre opmærksom på. Jeg vil også give enkelte prøver fra de ved høringen af biskopper og provster indkomne bemærkninger. Det bliver en lidt ujævn fremstilling, som er præget af min personlige indstilling.

Læseplanen

Anskuelsesundervisning

I cirkulærets indledning var det oplyst, at af de tre trin, læseplanen og timefordelingsplanen⁶⁶ opererede med, var det første tænkt som treårigt, og de to andre som toårige. Første trin svarede til, hvad loven kaldte forskolen, og til den to-klassede landsbyskoles yngste klasse. Forslagsstillerne havde begrænset anskuelsesundervisningen til de to første skoleår. I ministeriet må man have ment, at dette stred mod lovens § 10, der sagde, at denne undervisning skulle gives i forskolen og de dertil svarende klasser. Eller også har ministeriet forstået, at det ikke kunne lade sig gøre, at begrænse undervisningen til to år, når der var tre årgange i en klasse. Det er uforståeligt, at forslagsstillerne tilsyneladende ikke selv har tænkt på det. De havde lavet en plan for første skoleår og en anden for andet skoleår, som om de kun har tænkt på hovedstads- eller købstadforhold. Ministeriet ændrede blot overskrifterne over emnerækkerne til »Første Række« og »Anden Række«. Det rigtige ville have været at lave yderligere en række.

Når man ikke gjorde det, må man vel have ment, at det foreslåede kunne strækkes over tre år. Det kunne dog være vanskeligt for anden rækkes vedkommende, da emnerne i den er årtidsbestemte. Der var derfor brug for den bemærkning, ministeriet indsatte i indledningen vedrørende faget, at »*Afvielser fra den anførte Orden*«, bl.a. af hensyn til årtiderne, kunne gøres. Ordenen i forslaget var imidlertid blevet til en uorden i cirkulæret. Den klare disposition var kraftigt forstyrret og blev aldrig genoprettet. Umiddelbart kunne tilføjelsen undre, dels fordi årtiderne nævnes, for dem har man jo alle steder hvert år, dels fordi indledningen til cirkulæret siger, at der ikke er tale om regler, der ufravigeligt skal følges. Forklaringen er den opståede uorden. Her var afvielser nødvendige. Men bemærkningen i dette ene tilfælde kan misforstås, så man tror, at der i virkeligheden ikke kan gøres afvielser fra det øvrige.

Man kan spekulere over, hvor mange, der i de 41 år, cirkulæret var gældende, har undret sig over, at der blev givet en vejledning, der ikke kunne følges. Det ministerium, der gerne ville lede eller i hvert fald vejlede lærerne, havde ikke magtet opgaven på dette punkt. Lærerne, der ikke kunne kigge ministeriet i kortene, kunne ikke vide forklaringen. Man må så håbe, at de selv eller skolekommissionerne eller skoledirektionerne har kunnet finde ud af, hvad de skulle gøre, og vejledningen kunne jo nok også hjælpe dem til at undgå nogle af de famlende forsøg, de ellers havde måttet gøre.

Ministeriet havde også indsat en parentes i cirkulærets indledning om, at forskolen forudsattes klassesdelt. Det var en eklatant misforståelse, måske en tanketorsk. En klassesdelt forskole fandtes næppe, og den toklassede landsbyskoles yngste klasse var jo heller ikke klassesdelt. Bemærkningen må have virket forvirrende. Den kun-

ne måske skyldes forslagsstillernes overskrifter i læseplanen for anskuelsesundervisningen. De to skolefolk har naturligvis vidst, at første trin ikke var klassedelt i landsbyskolerne, så det var helt forkert, når de havde villet begrænse anskuelsesundervisningen til to år. Havde forskolen og den toklassede landsbyskole været toårig, havde begrænsningen som nævnt kunnet gennemføres, men hveranden årgang ville i så fald have fået behandlet den første emnerække i første skoleår og den anden i andet, og hveranden omvendt. Stiftsprovst Sophus Assens, Rødby, havde set dette. Han foreslog, at man strøg opdelingen på skoleår.⁶⁷ Det gjorde ministeriet altså ikke. Til ikke megen nytte kaldte man det bare rækker i stedet for skoleår.

Emnerækkerne er omtrent de samme som i forslaget. Anden række er helt uforandret. Første række er omredigeret, men emnerne er for en stor del de samme. En analyse af, hvad der er tilføjet og udeladt får ikke klare principper til at træde frem. Der er nævnt flere eksempler i cirkulæret end i forslaget. Hvor forslaget taler om eksempler fra de tre naturriger,⁶⁸ nævner cirkulæret 20 vildtlevende dyr, de fleste danske. Hvor forslaget taler om de vigtigste danske kulturplanter, nævner cirkulæret vore kornsorter og bøg og gran. Mest iøjnefaldende er det, at kun cirkulæret, men ikke forslaget havde de private huses indretning, og at cirkulæret havde udeladt menneskekroppen og menneskets pligter mod dyrene.

Anskuelsesundervisningen er vel det fag, der i højest grad af eftertiden er sat i forbindelse med det Sthyr'ske cirkulære. Også for dette fag gælder Sv. Sødring Jensens bemærkning, at »I det såkaldte Sthyr'ske cirkulære formuleredes bestemmelser for alle folkeskolens fag, antagelig i vidt omfang som en kodifikation af en etableret, men ikke overalt ensartet praksis.«⁶⁹ Anskuelsesundervisning var som nævnt i forbindelse med loven af 1899 en fortsættelse af de gamle forstandssøvelser fra 1814-loven. Der var dog ikke blot tale om et nyt navn. Der var også nye principper, som i virkeligheden var meget gamle. I alle europæiske lande var der en stærk bevægelse for at gøre undervisningen i alle fag mere anskuelig. I Danmark udkom en bog herom allerede i 1886 og to i 1887.⁷⁰ Men det blev en bog af Kirstine Frederiksen om emnet⁷¹, der fik størst betydning for sagen i Danmark.⁷² Hun var fire gange på besøg i U.S.A.⁷³

Det vil føre for vidt at henvise til den righoldige litteratur om anskuelsesundervisning, men enkelte bøger og artikler skal nævnes. K. Grue-Sørensen gør i bogen *Almen Pædagogik* og i *Leksikon for Opdragere* kort rede for principperne.⁷⁴ Især skal nævnes Karl Rønnes artikel om sammenhængen mellem tidligere tiders forstandssøvelser, anskuelsesundervisning m.m. og den senere orienteringsundervisning. Heri er der redegjort for det Sthyr'ske cirkulære vedr. anskuelsesundervisning. Om cirkulærets virkning siges det, at det affødte en stærkt forøget aktivitet omkring faget. Der blev kurser på Lærerhøjskolen, men »Mest markant i skolebilledet tegner dog de store vægtavler det nye fag«, skriver Karl Rønne. Der havde været fremstillet danske tavler så langt tilbage som i 1830, men de tyske tavler havde givet hård konkurrence. Nu fremkom mange serier.⁷⁵ Om disse kan der læses i Inge Birgit Thuesens artikel, *Anskuelsesbilleder*.⁷⁶ Ligeledes i Christian Glenstrups artikler, *På jagt i en billedskat* og *Om anskuelsesmidler*.⁷⁷ Den sidstnævnte lille artikel anfører også cirkulærets bestemmelser om faget.

Ikke så længe efter, at cirkulæret var udsendt, ville mange hellere kalde faget for iagttagelsesundervisning måske til dels på grund af, at Oscar Hansens havde valgt og begrundet dette ord i sin Opdragelseslære.⁷⁸ I en artikel »Om elementær iagttagelsesundervisning og dens metodik« i Vor Ungdom 1904 beklager H. A. Hald den retning, undervisningen har fået. Ordet anskuelsesundervisning er blevet flertydigt, fordi det både er et princip for al undervisning og et fag. Det var også meningen, det skulle være en genstandsundervisning, men det er blevet en billedundervisning. Billederne er gode og i mange tilfælde fuldt berettigede, men brug af dem kan fratage børnene øvelse i at iagttage naturen selv.⁷⁹

Der udkom mange bøger om det, der nu hed iagttagelsesundervisning i skolesproget. I 1913 kom Johannes Høirup: Iagttagelsesundervisning i Naturen. Forfatteren havde for nogle år siden brugt cirkulærets plan i iagttagelsesundervisningen eller »Anskuelsesundervisning, som vi dengang kaldte det«. Men han fandt det bagvendt, at man altid sad inde i skolestuen og på grundlag af billeder talte om tingene ude i naturen. Navnlig i Tyskland var mange enige med ham i at fordømme den hidtidige »Billeddyrkelse«. Fr. Thomassen havde holdt over 200 foredrag rundt om i landet og havde været stærkt inde på det samme. De senere bøger om faget, af H. A. Hald og Thyra Mortensen, gik i retning af spadsereture i naturen, og dette ville forfatteren gerne støtte med sin bog.

Høirup gengiver cirkulærets bestemmelser om faget. Planen er i sig selv fortræffelig. Den er ligefrem lagt til rette for iagttagelse i naturen, når undtages »Punkt IV for første Skoleaar«. Dette udtryk røber ligesom titlerne på Thyra Mortensens bøger, som er for henholdsvis 1. og 2. skoleår, hvordan man, hvor der var årgangsdelte klasser, vistnok løste problemet med to rækker til tre årgange. Der var vist ikke nogen bøger angående undervisningen i 3. skoleår. Høirup bryder sig ikke om det nævnte punkt IV, hvor emnerne er fra andre lande. »Vi har emner nok, der egner sig for virkelig iagttagelse, saa der er ingen Grund til at spille Tiden med at tale om Negere og Grønlandere, Løver og Kameler paa dette Tidspunkt.«⁸⁰

Claus Eskildsen havde prøvet at henlægge anskuelsesundervisningen til bestemte timer, men i første klasse ville han i hvert fald ikke gøre det mere. Børnene var mere urolige i de timer end i andre. Han spurgte sin datter, der gik i klassen, hvorfor. »De' gi' vi it haj'«, sagde hun. Men de ville gerne skrive, tegne og arbejde med ler. Han ville hellere tage undervisningen, når der bød sig en naturlig lejlighed, og det var passende vejr. »En samvittighedsfuld Lærer vil drage Omsorg for, at denne Side af Undervisningen ikke forsømmes.«⁸¹

I den store metodikbog »Hvorledes skal jeg undervise?« fra 1912 skriver L. Mortensen, Sofus Bagger og Edv. Lehmann hver en artikel under den fælles overskrift Anskuelsesundervisning, som jo var fagets navn, men Mortensens artikel hedder Iagttagelsesundervisning. Lehmann redegør for overvejelser i udlandet og mener, at anskuelsesundervisningen behøver en fornyelse og omordning ikke blot i retning af mere genstandsundervisning, men også i retning af lejlighed til at gøre erfaringer.⁸²

Sammenfatter man H. A. Halts og Lehmanns udtalelser, havde undervisningens anskuelighedsskala fire trin:

1. Ord alene.
2. Billeder + ord.
3. Genstande (og billeder) + ord.
4. Erfaringer (og billeder og genstande) + ord.

Erfaringer med genstande fås ved arbejde. Derfor gik Lehmann inspireret af bl.a. Friedrich Frøbel, Maria Montessori og Jan Ligthart ind for praktisk arbejde som opdragelsesmiddel.⁸³

Man skal se bestræbelserne for at etablere genstandssamlinger ved landets skoler som sammenhængende med anskuelsesundervisningen og forsøg på at komme fra det andet til det tredje af de nævnte trin. I 1928 er der trykt en bog med følgende tekst på omslag og titelblad: »145 Etiketter til Genstande, uddelte fra Danmarks Lærerforening Bureau for Indsamling og Uddeling af Undervisningsgenstande, Mullerup, Slagelse, ved M. J. Mathiassen, samt 50 Plante-Etiketter. Høng Bogtrykkeri.« De fleste etiketter fylder en halv side, og de var alle til udklipning. De var skrevet af forskellige lærere, som udvekslede genstande med bureauet. Lærer Mathiassen havde i »Folkeskolen«⁸⁴ i 1928 en meddelelse om »Anskuelsesmidler i Folkeskolen«. Her var tegning til montre til genstandene. Der skulle være 12 montre til de udsendte genstande, og så ville der også blive plads til ting, børnene kom med. Der var plan over fordelingen i montrene. De seks var til geologi, inddelt i perioder. Af de øvrige var to til zoologi, én til botanik, én til fysik og teknik, én til geografi og én til historie.

Min fars⁸⁵ store landsbyskolesamling, der bestod af meget andet en ting fra bureauet, eksisterer stadig og er ret vel bevaret. Den er dog ikke og har aldrig været i Mathiassens montre. Den var i syv andre montre og tre skabe. Den vil snarest muligt blive overgivet til et museum. Om anskuelighed, skolesamlinger og M. J. Mathiassens arbejde kan også ses i samme landsbylærers bog (i 3 dele) om den lille skole.⁸⁶

H. Jepsens og L. Mortensens lille »Undervisnings Metodik til Brug for Seminarier og ved Selvstudium« fra 1912 medtog ikke faget. »Den unge Lærer. Kortfattet Haandbog i ny Skolepraksis«, 1930, redigeret af H. Bahne Jensen, var på godt 200 sider. Den havde ingen artikler om anskuelsesundervisning, men flere om selvvirksomhed. Men »Praktisk Skolegerning En Undervisningsvejledning for Lærere i Folkeskolen ved Olaf Nedergaard og H. O. Svane« fra 1933, havde et kapitel om »Dansk og Iagttagelsesundervisning samt Arbejdsøvelser med de mindste Børn«. Skoleloven af 1937 havde ikke anskuelsesundervisning eller iagttagelsesundervisning som fag.

Man har ofte sagt, at det Sthyr'ske cirkulære og ikke mindst anskuelsesundervisningen byggede på formel dannelse som princip.⁸⁷ Det fremgår også af cirkulæret, at det skal den: »Ved Samtaler, støttede først til virkelige Genstande, senere tillige til Tegning paa Skoletavlen eller til Vægbilleder, søges Barnets Sansning og Forestillingsliv opdraget —.«

Der er nu uden tvivl i valget af emner lagt mere vægt på, hvad det kunne være godt for børnene at vide noget om. Den opmærksomme læser vil bemærke, at gen-

stande her kommer før billeder. Ifølge Axel Dams disputats fra 1912 var der ikke meget belæg for formaldannelsesteorien.⁸⁸ Han kommer dog til det resultat, at opmærksomheden kan trænes, så der opnås generelle virkninger. Det må betyde, at iagttagelsesundervisning kun under bestemte forudsætninger har værdi, hvis den alene holder sig til den formaldannende målsætning. På den anden side var den så måske den undervisning, der havde størst mulighed for at være formaldannende.

Religion

Ændringerne i cirkulæret i forhold til forslaget var nærmest af redaktionel karakter. De mange navne på kirkehistoriske personer, som man kunne fortælle de små børn om, var ministeriets tilføjelse. Sophus Sørensen fik endda forkortet listen, så Kingo, Brorson, Balle, Münster og Grundtvig erstattedes med hovedtræk af den danske kirkes historie i nyere tid.

Erik Dehn nævner i sin artikel om cirkulæret og historieundervisningen, at afsnittet om religionsundervisningen var et skridt væk fra den gammeldags udenadslære.⁸⁹ Han noterer også, at det stemmer med Joakim Larsens bemærkning i beskrivelsen af tidens tendenser i undervisningen, at der var en bevægelse for at begrænse den dogmatiske undervisning og lade bibel- og kirkehistorie indtage en større plads.⁹⁰

Bestemmelserne om religionsundervisningen er vist uden sammenligning de oftest citerede fra cirkulæret. Aage Nørfelt citerer i Lærerens Bog til Børnenes Bibelhistorie fra 1958 om formålet for denne undervisning: »*Formaalet for Skolens Religionsundervisning er først og fremmest: i kristelig Aand at udvikle Børnenes religiøse Sans og opdrage den religiøse Følelse til en Livsmagt, der giver det sædelige Liv Kraft. Hovedsagen ved Undervisningen er derfor den personlige Paavirkning, som den Lærer, der selv lever sit Liv paa Kristentroens Grund, kan øve paa Børnenes Hjerter- og Villiesliv.*«

Han kommenterer: »*Det er ord, der ikke er til at tage fejl af. Undervisningens forkyndende sigte trækkes i forgrunden, og lærerens personlige forhold til stoffet understreges som det væsentlige. Kort sagt: her er alt det, som en nutidslærer uvilkårligt reagerer imod.*«⁹¹

Naturligvis behandles og/eller citeres cirkulæret i historiske arbejder om faget. K. E. Bugge har i sin bog om faget »Vi har rel'gion« en ret udførlig gennemgang af cirkulærets bestemmelser om religionsundervisningen. Det er også med i tekstsamlingen »Dansk kristendomsundervisning 1900-1975«, hvor hele indledningen til afsnittet om faget er gengivet.⁹² I Birgitte Kjærs »Kristendomsfaget i Folkeskolen« er det kort omtalt, og også der er indledningen til afsnittet om faget gengivet. Hun konstaterer, at det historiefortællende stof nu prioriteres højere end katekismestoffet.⁹³

Søren Ehlers nævner i disputatsen »Ungdomsliv« cirkulærets bestemmelser om kristendomsundervisningen som eksempel på, at »*Det personlige element havde en høj prioritet i datidens arbejde med børn og unge.*«⁹⁴

Men det kan f.eks. også forekomme i betænkninger.⁹⁵ Cirkulæret spillede en betydelig rolle i betænkningen fra det såkaldte skolebogsudvalg, der afgav betænkning i 1933. Cirkulærets bestemmelser om faget gengives og diskuteres meget kritisk. Desuden foreslås nye bestemmelser for faget.⁹⁶ K. E. Bugge siger, at det var kom-

missionens opfattelse, at cirkulæret ved at fastsætte den religiøse påvirkning som hovedformålet gik langt videre end anordningerne fra 1814. Cirkulærets ordlyd og dets grundintention var et vigtigt emne i debatten efter udsendelsen af betænkningen.⁹⁷

Dansk

Danskfaget var så ungt som universitetsfag (1883) og som seminariefag (1894), at det måtte fryde svorne fagfolk inden for dette fag, at det også formelt blev folkeskolefag med loven af 1899. I 1814 havde det ikke drejet sig om at lære børn fag. De skulle bare lære nogen ting, de havde brug for. Derfor blev sådanne ting, »genstande«, til undervisningsgenstande. Men sådan er det ikke for fagfolk. For dem er det fagene, der er vigtige. Det skal de også være for børnene. Sådan er det ikke for dem, der har pædagogik som fag. For dem er meget af indholdet i andre fag vigtigt, fordi det er vigtigt for børnene. Modersmålet er meget vigtigt for børn. Der burde derfor ifølge cirkulæret lægges ganske særlig vægt paa danskundervisningen i skolen. Forslagsstillerne havde endda skrevet: »*Der kan derfor ikke lægges for megen Vægt paa Danskundervisningen i Skolen.*« Men det ville vel have ført til krig mellem fagenes folk. Nu skulle de jo alle sammen være der. Ændringen skyldtes nu formentlig en stærk indsigelse på religionsundervisningens vegne fra biskop J. Swane, Viborg, der var blandt dem, der havde fået forslaget til udtalelse.⁹⁸

Litteraturen om danskfaget er stor, men spredt. Thorkild Borup Jensen giver megen inspiration til overvejelser om cirkulærets plads i fagets historie i 1900-tallet. Cirkulæret er kendetegnet ved kompromisets både-og, men faget får både sammenhæng og konturfasthed. Ved gennemgangen af udviklingen får man et stærkt indtryk af, at konturfastheden ikke har kunnet holde sig eller fornys århundredet igennem.⁹⁹

Poul Lindegård Hjorth og Erik Larsen sætter i en bog cirkulærets indledning og afsnittet om dansk uforkortet og ukommenteret ind i en sammenhæng med mange andre direktiver om faget og kombinerer det hele med mange debatudsagn. Det resulterer i tankevækkende læsning.¹⁰⁰

Flemming Conrad giver i en artikel om »Danskfagets historie i folkeskolen« en meget kyndig og værdifuld gennemgang af fagets stilling helt fra Christian II's Gejstlige Lov 1521-22 og til 1984. Det Sthyr'ske cirkulære får en forholdsvis kort omtale, selv om det mærkes, at forfatteren er meget optaget af fagets selvstændighed. Men hen imod slutningen af cirkulærets periode var faget ifølge Flemming Conrad ved at gå i opløsning. I hvert fald stilledes der så småt spørgsmålstejn ved fagets fortsatte eksistens i den syvårige folkeskole. I den almindelige folkeskole, var der i modsætning til de skoleformer, der havde eksamen, blevet usikre fagrammer. Skrækeksemplet er betænkningen Den praktiske Mellemskole fra 1936.¹⁰¹ Man må dog understrege, at den aldrig blev officiel undervisningsvejledning, måske fordi den ikke tilfredsstillede fagfolkene. Derfor kan det godt være, den var et godt forsøg på at sætte børn i forhold til fagenes indhold.¹⁰²

Endnu et par arbejder skal nævnes. Central i sammenhængen er Jørgen Gimbels bog om debatten om modersmålsundervisningen 1900-1960. Selv om han ikke omtaler det Sthyr'ske cirkulære, er hans udgangspunkt 1899-loven og den ligeledes

vigtige lov om de højere almenskoler af 1903. Bogen behandler diskussionen angående dansk i hele skolesystemet. Den er behageligt fri for at skulle forsvare dansk-fagets integritet.¹⁰³ Cirkulæret gennemgås og kommenteres af Niels Kryger og Kirsten Larsen i det i forbindelse med genoptrykningen i 1984 af Joakim Larsens skolehistorie tilføjede 4. bind.¹⁰⁴

Skrivning

Faget behandlede meget kortfattet i cirkulæret, da det var behandlet i et cirkulære af 3.3.1897. Dette cirkulære var udsendt, efter at Det Pædagogiske Selskab havde tilsendt ministeriet en betænkning, som selskabet havde ladet et udvalg af lærere og læger udarbejde. Det gav en række regler om skrivestillingen, som ministeriet anså for meget vigtige. Det anbefalede også lodret skrift frem for skrå skrift. Ordet skrivning havde nu en anden betydning end i anordningerne fra 1814, hvor det også betød skriftlig dansk.

Biskop J. Swane, Viborg, bemærkede under høringsrunden vedr. cirkulæret: »Med Hensyn til Skrivning ser jeg ikke rettere, end at Øvelsen i Skjønnskrift kun kan betragtes som Middel for eller Vejen til Maalet, nemlig at Børnene naa til en læselig og flydende Haandskrift; thi i Livets Virkelighed er det denne og ikke den pyntelige Skjønnskrift, som der bliver Brug for. Det hentilles derfor, at der i Sætningen: »de nødvendige Øvelser i Skjønnskrift bør derfor for de ældre Børns Vedkommende forbindes med Øvelse i Haandskrift« indskydes Ordet »hyppige« foran »Øvelser i Haandskrift«.¹⁰⁵ Forslagets formulering indgik dog uændret i det endelige cirkulære.

I 1975 forsvandt faget fra lovens fagrække. Skrivning skulle nu indgå i faget dansk, som skriftlig dansk gjorde i 1899. Skolefagenes og universitetsfagenes rammer er ikke sammenfaldende. Computeren har måske nu gjort emnet skrivning uaktuelt.

I det vejledende forslag til læseplan for dansk fra 1976 kom der om skrivning til at stå: **1.-2. klassetrin:** De små og store trykbogstaver indlæres. Gennem hele skoleforløbet lægges der vægt på, at eleverne indtager en fysiologisk rigtig skrivestilling, og at de får forståelse heraf. **3.-5. klassetrin:** Med udgangspunkt i de lodrette trykbogstaver øves en sammenhængende grundskrift. **6.-7. klassetrin:** På baggrund af grundskriften udvikles en læselig håndskrift. **8., 9.- og 10. klassetrin:** Der arbejdes videre med udviklingen af en personlig håndskrift. Det tilstræbes, at eleverne efterhånden opnår en tilpas hurtig håndskrift og en hurtig notatskrift.¹⁰⁶

Der har i skolen været brugt mange timer på faget, men ikke alle lærere har selv fået en god uddannelse i det. Allerede i 1914 kom der ellers på Gyldendal en stor bog af lærer i Kalundborg, Kristjan Bure, om faget. Den lagde vægt på skrivningens psykiske og fysiologiske sider. Det var »Bogens Formaal at slaa fast, at Bevægelsen – det vil igen sige de Kræfter der fremkalder Bevægelsen – er Skrivningens inderste Nerve, dens oprindelige Kim«.¹⁰⁷ Man kunne ønske, at faget havde udviklet sig på dette grundlag. Vilhelm Rasmussen skrev en artikel om bogen i »Vor Ungdom«. Han kaldte den »en fortræffelig tildels banebrydende bog, om dette fags teknik«.¹⁰⁸

Kr. Bure mener, at få af skolens fag har bedre betingelser for at virke som et op-

dragende middel. Det vil sige, at det – drevet anderledes end hidtil sædvanligt – kan udvikle børnenes forestillingsliv, følelsesliv og vilje. Sansningen og iagttagelse af formerne kan udvikle forestillingslivet. »Faget har i så Henseende saa mange Sider, at det staar langt over det taagede Begreb, som rundt paa Undervisningsplanerne benævnes Iagttagelsesundervisning.« Ja, ja, i byerne var lærerne efterhånden blevet faglærere. De havde ikke altid så meget tilovers for hinandens fag.¹⁰⁹

Regning

Joakim Larsen havde lavet både læsebøger og regnebøger, der kom i mange udgaver (læsebøgerne) eller oplag (regnebøgerne), så han var i hvert fald sagkyndig i de to fag.

Denne stort set første vejledende læseplan for regning i folkeskolen er bemærkelsesværdig på flere punkter.

1. *Formaldannelsen.* Det formaldannende aspekt var sædvanligt for tiden. Regning udvikler forstanden ikke bare til regning, mente man at vide. I dag kan vi vel heller ikke kategorisk afvise, at børn, som det siges, ved arbejde med regning kan vænnes til energi og udholdenhed i deres tænkning.
2. *Forståelse.* Virkelig færdighed i regning er ikke mekanisk færdighed, derfor hovedregning, dvs. under lærerens vejledning.
3. *Det koncentriske eller spirale princip.*¹¹⁰ Man går frem i kredse, idet man begynder med en mindre for børnene overskuelig talkreds.

Joakim Larsen siger i sine erindringer, at han i sin regnebog til skolebrug fra 1888 konsekvent har gennemført den forstandsdannende regning, samtidig med at han har holdt på regnefærdigheden. Han mener, at regnebogen ligesom læsebogen betegnede et pædagogisk fremskridt, »men medens Læsebogen, da den udkom, var omtrent paa Højde med det, Tiden krævede, var Regnebogen forud for Tiden, saa at Lærerne først efterhaanden lærte at bruge den«.¹¹¹ Han henviser til et indlæg i Vor Ungdom fra 1907, hvor den senere viceskoledirektør H. A. Svane udtaler sig om hans regnebøger. Det drejer sig om en anmeldelse af en regnebog, og Svane siger, at »Saavel i Talbehandlingen som i Regnestoffets Ordning støtter Forf. sig til de moderne Principper for koncentrisk Regneundervisning, saaledes som de har udviklet sig med Joachim Larsens Regnebøger som Grundlag«.¹¹²

Ved høringsrunden var der ikke mange af provsterne og biskopperne, der havde bemærkninger til læseplanen for regning, men de to brødre, provst Rodevald Assens,¹¹³ Gauerslund, og stiftsprovst Sophus Assens,¹¹⁴ Rødby, havde. Førstnævnte havde 1846-1858 undervist i naturlære, naturhistorie, matematik og religion på Ålborg Katedralskole.¹¹⁵ Han udgav en bog, der hed »Arithmetikkens Begyndelsesgrunde«. Han skrev bl.a.: »Det kan ikke noksom indskærpes, at den blot mekaniske Færdighed er lidet værd, saa der bør advares mod, at Børnene Time efter Time regne fort efter en eller anden Lærebog. Læreren bør jævnlig opskrive Regnestykker paa Tavlen, som maa være af den Beskaffenhed, at Eftertanke hermed kan vækkes. – Tredie Trin. Den simplere Rentes Regning bør læres; kan maaske henhøre under

Forholdsregning, ligeledes Beregning af visse Flader og Legemer. Er »geometriske Legemer« et rigtigt Udtryk?»¹¹⁶

Afsnittet om regning ændredes meget lidt efter høringsrunden. En passus om den lille multiplikationstabel fjernedes efter en bemærkning af stiftsprovst Sophus Assens. De geometriske legemer blev til stereometriske Figurer. Først var det i ministeriet blevet til *»plangeometriske Tegninger«*, men det fremgår af et notat i sagen om forskellige rettelser, at det er blevet ændret efter Joakim Larsens ønske. *»Han er bange for, at lærerne ellers ville tro, at de skulle lære børnene geometri, hvad jo slet ikke er meningen.«*¹¹⁷

Historie

For dette fag henvises der først og fremmest til den førømtalte artikel af Erik Dehn¹¹⁸ og til Vagn Oluf Nielsens artikel i bogen om skolefag i 100 år.¹¹⁹ Men også andre arbejder skal nævnes. Lise Tøgebys artikel, Historie – kundskabsfag eller åndsfag, behandler, som underoverskriften siger, debatten siden århundredskiftet om historieundervisningens formål.¹²⁰

Mere kompliceret, men interessant er Sv. Sødning Jensens omtale af cirkulæret i bogen om historieundervisningens teori. Han behandler ikke cirkulæret under formal historieundervisning, men under klassisk historieundervisning, hvorom han siger, at den er af material art, som den objektivistiske er det.¹²¹ Skolebogsbetænkningen (her omtalt under religion) og historieundervisningen er behandlet af Ellen Nørgaard.¹²²

S. Fr. Nørlyng giver i 1918 principperne i cirkulærets læseplan for historie sin hjertede tilslutning i *»Vor Ungdom«*.¹²³ I en artikel om historiefortælling og mundtlig fremstilling fra 1981¹²⁴ citerer Ole Sørensen samme cirkulæres ord om, at de historiske personer og begivenheder gennem anskuelig og livlig fortælling bør stilles børnene for øje. Han giver dem også sin tilslutning, men har nogle forbehold og gør opmærksom på, at man nu har andre midler hertil end *lærerens* fortælling. Hans overskrift er fra formålsbekendtgørelsen fra 1975.¹²⁵

Geografi

Joakim Larsen havde ikke blot udgivet lærebøger til dansk og regning. Under pseudonymet Fred. Berg blev hans *»Geografi for mindre Klasser«* trykt som manuskript i 1892. Den udkom indtil 1909 i flere oplag. Afsnittet om geografi i cirkulæret blev hverken før eller efter høringsrunden ændret af ministeriet. Efter Leif Lørrings meget givende gennemgang af fagets historie og cirkulærets forudsætninger mht. geografi i 1800-tallet og dets historie i 1900-tallet ser det også ud til, at forslagsstillerne har haft godt kendskab til situationen også for dette fag.¹²⁶

Mindre let adgang er der til høringssvarene, som giver mange interessante synspunkter på undervisningen i de forskellige fag. Stiftsprovst Sophus Assens har i dette fag praktiske og meget lidt ideologiske bemærkninger: *»Naar det her er udtalt, at paa første Trin bør Danmark læres, da mener jeg, at man ikke kan blive staaende herved men at man ogsaa maa medtage Verdensdelene og Verdenshavene, Europas Lande og Hovedstæder, alt selvfølgelig uden Bog, kun ved Brug af Landkort og Globus, hvilken sidste ikke bør savnes ved nogen Skole. Børnene kunne godt allerede*

paa dette Standpunkt oplyses om Jordens Kugleform, naar de have en Globus for Øje. At Europas Lande maa læres paa dette Trin er formentlig nødvendigt ogsaa af Hensyn til den historiske Undervisning, der vil gøre Børnene bekendte med Norge, Sverrig og Tyskland, maaske ogsaa med England.

Hvad der saaledes læses paa det første Trin, bør siden efter gentages med Børnene ved Begyndelsen af hvert Halvaar eller, hvor der i Købstæderne kun holdes Examen 1 Gang om Aaret, ved hvert Skoleaars Begyndelse. Man vil da kunne lade Børnene paa andet og tredje Trin, naar de ere i Klasse sammen, følges ad, idet det for Børnene, som rykke op fra det første Trin, ikke vil have nogen videre Betydning, om de lære Europa eller de fremmede Verdensdele først, naar de dog have lært Danmark og den almindelige Udsigt over Jordkloden.

Saa vel paa andet som paa tredje Trin mener jeg, at Geografien bør gennemgaas i Løbet af et Par Aar, saaledes at der stilles større Fordringer til de ældre Børn end til de yngre.

Som et fortrinligt og fornøjeligt Middel til at fremme den geografiske Kundskab kunde det anbefales at lade Børnene foretage fingerede Rejser paa Landkortet. Ved de geografiske Navne, til hvilke der knytter sig for Børnene bekendte historiske Begivenheder, burde disse berøres. Dette vil bidrage til at gøre Undervisningen livlig og afvekslende for Børnene.¹²⁷

En geografitime på landet i Danmark for 100 år siden eller i Tanzania i en 7. kl. for 2 år siden. Kortene var bedre i Tanzania, men der var 90 børn i klassen, 3 ved hvert tomandsbord. Når 3 vendte sig om, kunne 6 se i det samme atlas. De lyttede alle tilsyneladende meget opmærksomt til læreren og fulgte hende med øjnene, når de ikke skulle se i kortene. Men meget mere selvvirksomhed var der ikke. Klø var for nylig afskaffet efter dansk påvirkning. Hvordan mon det var at blive undervist i Danmark for 100 år siden?

Naturkundskab

I loven hed faget blot naturkundskab. Det var ikke obligatorisk for kommunerne at sætte det på undervisningsplanen, men var det der, var det obligatorisk for børnene. Det var ikke mellem de fag, som lå uden for det samlede minimumstimental. I cirkulæret kom det til at omfatte både biologi og naturlære (fysik).

Ministeriet anbefalede, at man indførte faget, hvis det på nogen måde var muligt, og man medtog det i den vejledende timestfordelingsplan, hvor det kun kunne være på de lovbeftalede fags bekostning, da denne kun opererede med lovens minimumstimental. Det var en stærk anbefaling af faget. I 1931 havde ministeriet tilsyneladende en anden opfattelse af fagets vigtighed, idet man skrev, at optagelse af naturkundskab på undervisningsplanen »bør kun finde Sted, for saa vidt der gives en Undervisning ud over de 18 og 21 Timer ugentlig, som er henholdsvis Landsbyskolens og Købstadskolens Minimum«.¹²⁸

Igen er det svært at lade være at citere stiftsprovst Sophus Assens, Rødby,¹²⁹: Han siger om naturkundskab: »At give denne en særlig Plads i Undervisningsplanen vil vistnok for Landsbyskolerne ikke være muligt, og navnlig vil der her vistnok ikke kunne være Tale om at benytte nogen Bog. Det maa væsentlig gennem hele Skolen

blive Anskuelsesundervisning, idet Læreren lejlighedsvis fremviser og forklarer Billeder, Naturgenstande o.s.v. De Danske Læsebøger, som pleje at indeholde baade naturhistoriske og fysiske Afsnit, ville ogsaa kunne give Anledning til Samtale om disse Ting, og Geografiundervisningen vil give Anledning til at omtale de forskellige Landes Fauna og Flora. I Købstadskolerne med det større Timetal vil der derimod nok kunne blive Tid til at give Naturhistorie og Naturlære særlige Timer i de højere Klasser, dog at der heller ikke her for Naturlærens Vedkommende bør benyttes nogen Bog.»¹³⁰

I flere af udtalelserne udtrykkes, at der ikke bør bruges bog i forskellige fag. Der var formentlig hos skolens tilsyn den opfattelse, at bøger var blevet misbrugt i skolen. Det var *lærebøger*, man talte om. Man lægger desuden mærke til, at det samme gejstlige tilsyn ikke straks ved lovens vedtagelse og cirkulærets udsendelse har været indstillet på, at nu skulle skolen være fuldt fagopdelt.

Cirkulæret er behandlet af Jens Thøsing Andersen i en undersøgelse af fagets historie. Anskuelseundervisningen er dog kommet ind under en omtale af bekendtgørelsen om borgerskoleeksamen af 1899, men hele læseplanen for anskuelsesundervisningen er medtaget med de bemærkninger, at de naturhistoriske emner, der er medtaget heri, er meget centrale, og at denne undervisning må have været af stor betydning for faget. Også cirkulærets timestfordelingsplaner er medtaget.¹³¹

I Annemarie Møller Andersens og Søren Breittings artikel om biologi i »Skolefag i 100 år« omtales den stærke interesse for skolehaver lige efter århundredskiftet og cirkulæret. Det oplyses, at der i vore dage kan konstateres en stigende interesse for skolehaver.¹³²

Omtalen i cirkulæret af naturlære (fysik) er kortfattet. H. C. Helt siger, at indholdet har et lidt tilfældigt præg, men dog giver valgmuligheder for læreren. Han noterer, at også naturlærens vigtighed understreges i indledningen vedr. naturkundskab, og han gør opmærksom på, at mange af de emner, der er nævnt for anskuelsesundervisningen, ville kunne spore eleverne ind på naturlære. Han nævner også, at skolens nye fag natur/teknik bygger på de samme ideer og har mange af de samme emner fra fysik/kemi, som cirkulæret havde for anskuelsesundervisning.¹³³

Sang

Faget var ikke med i Sophus Sørensens og Joakim Larsens forslag. Det var dog med i deres timestfordelingsforslag. Ministeriet havde i det forslag, der blev sendt til høring, indføjet et afsnit sidst i indledningen om, at cirkulæret kun omhandlede de fag, som lovens minimumstimetal gjaldt for, men man havde glemt så at medtage sang i cirkulæret. Her havde man nævnt de øvrige fag, som cirkulæret altså ikke omhandlede, men ikke sang. Provst Thomas Møller, Ølby, gjorde i sin udtalelse opmærksom på fejlen, og den blev rettet, bl.a. ved at det lille afsnit om sang blev indsat i læseplanen.

Timestfordelingsplanen

I loven af 1899 § 10, som omhandler fagene, er det kun mht. »de øvrige Klasser« (dvs. 4-7. kl.), at fagene står opmarcheret som tinsoldater. Bestemmelserne for »Forskolen og de dertil svarende Klasser« er ganske blødt formulerede – helt på

linje med 1814-loven. Børnene skal lære at læse, skrive, regne med hele tal, synge lettere sange og salmer og gennem fortælling og genfortælling lære bibelhistorie og fædrelandets historie og geografi i udtog. Der er ikke megen fagopdeling i det.

I dansk skulle der være 287 timer årligt i gennemsnit for skolens klasser. (Udtrykket i 1899-loven: »*aa*rlig i *Gennemsnit i hver Klasse*« var ret uforståeligt. Det blev rettet i 1904.) Så der skulle altså i nogen grad tælles timer. Men det »Sthyr'ske« cirkulære ville jo have en højere grad af orden og enhed, så det indførte det højere skolevæsens timefordelingsplan helt ned i forskolen, som det allerede kendtes i f.eks. København, og ministeriet gav vejledning til det ganske land, men forholdt sig i dette cirkulære kun til en del af den obligatoriske faggruppe. Om de øvrige og om de frivillige fag kom der andre cirkulærer. Som nævnt kom naturkundskab dog med på grund af sin store betydning, selv om det var frivilligt for kommunerne. Anskuelsesundervisning blev et fag, selv om det efter lovens tekst lige så godt kunne opfattes som en metode.

Det større timetal i købstadskolen er foreslået især anvendt til orienteringsfagene, der får 574 (41 x 14) timer mere i alt i de 7 år end i landsbyskolen. Dansk (m. skrivning) og regning får hver 82 timer mere i alt i de 7 år end på landet.

Ministeriet tog det ikke så nøje med at overholde lovens krav om, at klasserne i købstæderne i gennemsnit skulle have mindst 21 timer. (3 x 18 + 2 x 21 + 2 x 24): 7 er kun 20,57. Det giver faktisk 123 timer mindre i de 7 år, end loven foreskrev. Det svarer til 3 ugetimer i et år. Man havde åbenbart igen glemt, at 1. trin var treårigt.

Det er enten en misforståelse eller forkert udtrykt, når K. E. Bugge anfører time-tallene for faget religion og siger, at det i cirkulæret pointeres, at de var at betragte som minimumstal. Det fremgår ikke af cirkulæret, at det er minimumstal. Det var det samlede timetal for alle de fag, cirkulæret omfatter, der var fastsat minimumstal for i loven. Fordelingen var det op til skolekommissionerne at foreslå, og forslaget skulle af kommunalbestyrelsen indsendes til stadfæstelse af skoledirektionen, og ministeriet kunne kun træffe afgørelse i enkeltsager, hvis kommunen og skoledirektionen var uenige.¹³⁴

Når ministeriet alligevel i cirkulære af 2.8.1920 ang. den almindelige revision af undervisningsplaner¹³⁵ udtaler, at der mindst bør være 2 timer religion i nogle klasser og 3 i andre, er det uden bemyndigelse i loven. Ministeriet kunne kun udtale sig om, hvad man ville sige, hvis der opstod en uenighed, og det burde det vist afholde sig fra. Andre end de uenige behøvede ikke at rette sig derefter.

Om cirkulæret i øvrigt og om kultusminister Sthyr

Der er ingen tvivl om, at der var tilfredshed med cirkulæret, da det kom. Der foreligger dog ikke mange samtidige udtalelser. Det er vel i hvert fald tegn på, at der ikke var megen utilfredshed. Vi kan lade biskop J. Swane, Viborg, føre ordet på samtidens vegne. Hans udtalelse svarer meget godt til de øvrige gejstliges vurdering i høringsrunden: »*Forslaget i sin Helhed maa efter min Mening modtages med Tak; der er seet paa Folkeskolen med et ideelt og højsindet Blik og tillige med Forstaaelse af Barnenaturen og dens Muligheder. Vistnok vil det være rettest at nedstemme*

Forventningerne om, hvorvidt der ialfald i en nærmere Fremtid vil naaes frem mod det fastsatte Maal, og i den Henseende maa det betænkes, at den aldeles overvejende Del af Folkeskolerne ere toklassedelt, men alene det, at der sættes et højt og formentlig dog mere eller mindre opnaaeligt Maal, vil være en Tilfredsstillelse for de dygtige og fremstræbende Lærere og en Spore for de Jævnere.»¹³⁶

Det var nok godt, at provst dr. theol. Olafur Waage, Herlufmagle, fik slettet en passus, som var sat ind af ministeriet, og som kunne have givet mange problemer. Han sagde i sin udtalelse: »Jeg er noget betænkelig ved den Bemærkning i 5te Stykke, at den givne Vejledning »er en Rettesnor for Skolekommissionerne med Hensyn til, hvad de ved de halvårlige Prøver naturligt ville kunne forlange læst.« Maalet er efter min Mening sat meget højt, saa at det neppe vil kunne naaes i de sædvanlige Skoler uden af et Mindretal af de flinkeste Børn. Dette gjælder baade i Religion, Dansk, Historie og Naturkundskab. Skulle imidlertid Skole Kommissionerne kunne forlange læst alt, hvad der i Veiledningen angives, vil selv den samvittighedsfuldeste Lærer ikke kunne gjøre Fyldest, og Læreren vil være vanskeligt stillet overfor en Skolekommission, der beraaber sig paa Cirkulærets Ord. Jeg mener derfor, at disse Ord bør stryges. Der er den Vanskelighed ved at stille store Fordringer, at Læreren fristes til ikke at tage tilstrækkeligt Hensyn til de ringere begavede Børn og kun bestræbe sig for at bringe de flinkere frem.»¹³⁷

P. Degnbol skrev i »Vore Børn«, 1928, om skolehaver: »Jeg har stor Respekt for det Arbejde, der er gjort i Skolehaverne, og Børnene er lykkelige der, men jeg kan nu ikke tænke paa den Snor tværs over Bedene, uden at jeg også kommer til at tænke paa Regler og Rettesnore, som er til Hinder for et i Sandhed rigt og lykkeligt Barneliv i Skolestuerne.»¹³⁸

Sofus Bagger skrev i »Vor Ungdom« i 1999: »I vore store Skoler kræves et aarvaagent Tilsyn, der maa holde Øje med mange Smaating; Barnet kan under hele den daglige Skoletid hverken sidde, staa eller gaa som det falder naturligt —«¹³⁹ Det er ikke et lykkeligt barneliv.

Men cirkulæret er børnevenligt. Børnene var hele tiden i cirkulæreskrivernes tanker. Der står børn eller barn 40 gange i cirkulæret. De skal udvikle sig. De skal ikke terpe og lære udenad. Ifølge de gejstliges udtalelser skal de helst slet ikke bruge lærebøger, men gerne læsebøger, vel at mærke også faglige læsebøger.

Forslaget til cirkulæret, som ligger i sagen i Rigsarkivet, er skrevet med Sophus Sørensens hånd, og både han og Joakim Larsen har underskrevet det.¹⁴⁰ Karl Rønne skriver i en artikel om Kirstine Frederiksen, at da hun var censor ved prøverne på forskoleseminarierne, må man formode, at hun som ministeriets konsulent har deltaget i udarbejdelsen af det Sthyr'ske cirkulære. Han mener, at især afsnittet om anskuelsesundervisning i påfaldende grad er beslægtet med hendes formuleringer.¹⁴¹ Det sidst anførte skriver også Ellen Nørgaard i Dansk Biografisk Leksikon.¹⁴² Der er også i hvert fald et par formuleringer, der ligner. Men cirkulæreskriverne kan jo også have haft Kirstine Frederiksens 11 år gamle bog foran sig. Der er ikke i sagen noget, der tyder på, at der er andre end Sophus Sørensen, Joakim Larsen, to anonyme embedsmænd og ministeren selv, der har været medvirkende. Jeg har gennemgået journalen for indkomne breve og registeret i brevbøgerne med udgående breve uden at

finde anden korrespondance med Kirstine Frederiksen, end hvad der angik censur ved forskolelærerindeeksamen. Men selvfølgelig kan cirkulærets indhold have været diskuteret med mange. Kirstine Frederiksen var lærerinde ved Frederiksberg Skolevæsen, hvor Joakim Larsen var skoledirektør, så han har vel drøftet læseplanen for anskuelseundervisningen med hende. I øvrigt blev forslaget som nævnt ændret en del i ministeriet.

Jeg så engang den påstand, at Kirstine Frederiksen havde skrevet cirkulæret. Det kan i hvert fald afvises. I den pågældende notits syntes man også, at det var meget uretfærdigt, at cirkulæret alligevel havde fået navn efter undervisningsminister Sthyr, blot fordi han havde underskrevet det. Hertil skal siges, at cirkulæret ikke hedder »Det Sthyr'ske Cirkulære«, men blot er blevet kaldt med hans navn, fordi han underskrev og udsendte det. Lidt medvirkende har han da også været. I sagen ligger der et eksemplar af den udgave, der blev trykt og udsendt til høring, hvor forskellige små og større ændringer er indføjet med forskellig håndskrift. Den ene er uden tvivl Sophus Sørensens. Ved dette eksemplar ligger et notat med denne håndskrift, men uden dato og underskrift. Her skriver Sophus Sørensen, at nu har han indført de rettelser Hans Excellence Ministeren ønskede ved konferencen i onsdags. »Nedennævnte tre smaa Afvigelser ville jeg dog gerne bede om maatte blive tilladte.« Cirkulæret blev godkendt med de tre velbegrundede afvigelser. Ministeren har altså i nogen grad medvirket ved udarbejdelsen.

Samme kultusminister H. V. Sthyr havde været professor i teologi ved Københavns Universitet 1877-87. Derefter var han biskop på Lolland-Falster til han i 1897 blev kultusminister. Han trådte tilbage sammen med den øvrige regering Hørring d. 27.4.1900, tre uger efter at han havde underskrevet cirkulæret. Derefter blev han biskop på Fyn. Han døde i 1905.

Hans senere teologiske fagfæller har ikke givet ham et ret smukt eftermæle. Han blev ikke professor på grund af kvalifikationer, men på grund af frygt for at få en grundtvigianer. Han blev kun æresdoktor, fordi en udnævnelse af Th. Skat Rørdam skulle afbalanceres.¹⁴³ »Sthyr ansås af alle for et videnskabeligt nul med et pralende og latterligt væsen«, siger kirkehistorikeren P. G. Lindhardt. Han har også et citat fra Sthyr's samtidige, præsten C. Jacobi: »— en forfængelig og afmægtig vante som Sthyr der kun anbefales ved negative egenskaber«. ¹⁴⁴

Leif Grane, der har skrevet om det teologiske fakultets historie, siger: »Han ydede intet af betydning i de ti år, han sad i fakultetet, og de frugter af sit arbejde med Ny Testamente, han siden udsendte, afslører tydeligt, at han ikke magtede sit fag. Fra næsten alle sider erfarer man, at han var genstand for ringeagt. Valdemar Brücker, hvis kendskab til professorerne væsentligst stammede fra eksamensøvelserne, har åbenbart ramt rigtigt, når han skriver om ham: »(Han) syntes mig aldeles umulig, det er mig en gåde hvordan den mand blev professor og senere kultusminister, han gjorde i al fald stærkt indtryk af at være både uvidende og uhyre småt begavet«.« ¹⁴⁵

Endnu mere bramfrit kan man udtale sig i et privat brev til en ven og gammel studiekammerat. Præsten Otto Møller skriver i 1874: »— denne Sthyr er da den modbydeligste Flødeskjæg og Øllebrødslærd, der kan tænkes; det er dog sært, at der end-

Det socialdemokratiske ugeblad og vittighedsblad »Ravnen« præsenterede den 30. maj 1897 den ny regering Hørring i sin ugentlige revyvisse. Det sidste vers handlede om den ny kultusminister. Poul Dam gjorde mig kort før sin død i sommeren 2000 opmærksom på tegningen og visen.

nu kan trives sådanne spinkle, skrigende Vindsække. Han er noget langt modbydeligere end Scharling; jeg synes, at de sidste 20 Aar har ikke frembragt en saa trangbrystet og opblæst Hans Kvast.»¹⁴⁶

Her var ikke lagt bånd på den subjektive bedømmelse. Selvfølgelig siges der også positive ting om Sthyr. Som redaktør og udgiver af et teologisk tidsskrift lagde han ikke skjul på sin konservatisme, men han viste frisind ved at lade folk med anskuelser, han ikke billigede, komme til orde. I bogen »To Høj Kirkemænd« siger P. G. Lindhardt i indledningen, at Sthyr var både videnskabeligt og politisk et nul, »men han var som minister personligt elskværdig og imødekommende og ikke nogen udygtig administrator«. I samme værk kan man se to bispekollegers mere nuancerede og mere positive, men dog forbeholdne opfattelse af Sthyr.¹⁴⁷

Vagn Skovgaard-Petersen citerer en ledende artikel i Politiken d. 1.11.1899. Han antager, den er skrevet af Viggo Hørup: »Hr. Sthyr, den Biskop, som Herren for at tugte vort Fædreland har gjort til Kirke- og Undervisningsminister« ville give mere religionsundervisning og bevare latin i fuldt omfang i den højere skole. »Hvornår vil det Kors, der hedder Sthyr, dog blive taget fra os?«¹⁴⁸

*Side 19 af de 38 sider med navne på lærere, der ønskede at takke den afgangende
kutusminister H. V. Sthyr for hans indsats.*

Lærerne var glade for hans arbejde for folkeskolen. Han gennemførte skoleloven af 1899 og udsendte det Sthyr'ske cirkulære. Som biskop viste han stor forståelse for skolen. Der tales heller ikke meget om dårlige egenskaber, men mere om mangel på gode, og han kan da i det mindste glæde sig over at have lagt navn til et godt cirkulære.

På Dansk Skolemuseum opbevares en stor og fornem mappe med en sølvplade på bindet med indskriften: »Til Højvelbaarne og Højærværdige Hr. Biskop Dr. theol. H. V. Sthyr C af D og DM« (commandør af Dannebrog og Dannebrogsmænd). Den er en tak fra danske lærere til den afgåede kultusminister for hans arbejde for skolelovens gennemførelse. Den indeholder en fem sider lang kalligraferet hyldest- og takkeskrivelse: »Vi undertegnede have følt, at næppe nogen anden Kultusminister end Deres Højærværdighed vilde have været i Besiddelse af den Udholdenhed og den Offervilighed, der hørte til for at føre Sagen til en lykkelig Ende, —« De 1398 »underskrifter« er alle skrevet med samme hånd. De er skrevet på pap, og de fylder 38 sider.

Det Sthyr'ske cirkulære blev ophævet med Ministeriets Bekendtgørelse om Maalet for Folkeskolens Undervisning af 24. Maj 1941. Samme bekendtgørelse ophævede de cirkulærer om undervisningen i enkelte fag, der tid efter anden var udstedt. De havde alle mistet deres betydning og kunne ikke længere være vejledende for tilrettæggelsen af undervisningen i folkeskolen, hed det, og der fortsattes:

»Ministeriet er imidlertid af den Anskuelse, at en ny almindelig Bekendtgørelse om Undervisningen i Folkskolen til Erstatning for disse tildels forældede Bestemmelser vil være unødvendig og uheldig, idet der ikke bør gøres noget Forsøg paa at lede Undervisningen ad bestemte Baner, naar blot det foreskrevne Maal naas. Ministeriet ønsker derfor ikke at fremkomme med nogen rettesnor for, hvorledes de Rammer skal udfyldes, som folkeskoleloven af 18. Maj 1937 giver for Folkeskolens Undervisning.«

Dette kunne gøres meget kortfattet, og målet var ikke fastsat for hverken klassetrin eller andre trin, men for alle 7 år. Statskonsulenten, F. C. Kaalund-Jørgensen, ville gerne give vejledning. Det blev til den gule betænkning, Undervisningsvejledning for den eksamensfri Folkeskole, 1942. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen og departementschef Aage Barfod holdt fast ved, at nok kunne der gives råd, men der kunne ikke gives anvisninger. Men det er en anden historie, som ikke skal fortælles her.

Det store bind med de mange underskrifter og taksigelserne til H. V. Sthyr har ligget i sin trækasse i 100 år, og bindets silkebetræk er blevet noget medtaget, men sølvpladen sidder stadig på sin plads. (Dansk Skolemuseum. Foto Christian Glenstrup.)

Noter

- 1 Niels Petersen: Kultusministeriet. Organisation og arkiv. Administrationshistoriske studier nr. 10. 1984. S. 137-39.
- 2 H. Martensen: Den christelige Ethik. Bindet, Den sociale Ethik, 1878, s. 350-357.
- 3 Lejf Degnbol: Børneskoler i Helsing Kommune, afsn. Skoleloven af 1899, s. 37-41. I Søren Ehlers og Henrik Zip Sane (red.): Lokalhistorie uden Grænser. Festskrift til Anders Friedrichsen 28. marts 1996, Farum 1996, og samme: Højbjerg Skole i hundrede år. I Lars Thomas Thomsen m.fl. (red.): Årbog 1998, Gilleleje Museum & Helsing Arkiv og Museer, s. 26-31.
- 4 Den i note 3 nævnte artikel fra 1996 og F. Galatius: Sløjd i Landsbyskoler. I Dansk Skolesløj. Meddelelser udgivne af Dansk Sløjdlærerforening, nr. 3, 1901. Tillæg til Vor Ungdom 1901, s. 53-61.
- 5 Folketællingen i Kongeriget Danmark den 1. Februar 1901. Første Del, udgivet af Statens Statistiske Bureau 1903, s. 16, samt tilsvarende værk vedr. folketællingen den 1. februar 1911, udgivet 1913, s. 18.
- 6 Statistisk Aarbog 1940, s. 164
- 7 Joakim Larsens Livserindringer ved R. C. Mortensen efter Joakim Larsens egenhændige Optegnelser. Særtryk af Jonstrupbogen, bd. 17, 1940, s. 8. Se også Joakim Larsen: Bidrag til Den Danske Folkeskoles Historie 1818-1898, 1999, især s. 504.
- 8 Skrivelse af 29.4.1815. T. Algreen-Ussing: Kongelige Reskripter osv., 1815.
- 9 Tillæg A til Rigsdagstidenden. Forelagte Lovforslag m.m. 48. ordentlige Samling 1895-96, Sp. 1863 (§ 6).
- 10 Ibid. sp. 1899.
- 11 Tillæg B til Rigsdagstidenden. Udvalgenes Betænkninger. 48de ordentlige Samling 1895-96. Sp. 748.
- 12 Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Landstinget. 48de ordentlige Samling 1895-96. Sp. 1018.
- 13 Ibid. Sp. 1523.
- 14 Gunhild Nissen: Bønder, skole og demokrati. En undersøgelse i fire provstier af forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet i tiden ca. 1880-1910. 1973. S. 340.
- 15 Lov om forskellige Forhold vedrørende Folkeskolen af 24.3.1899 og 29.3.1904, § 13.
- 16 Tillæg A til Folketingstidende. Fremsatte lovforslag m.v. Folketingsåret 1969-70. Sp. 2796. Se Lejf Degnbol: Rig/fattig og dreng/pige i børnenes skole. Træk af delingens historie i skolen, afsn. »Fællesundervisning«, s. 60-61. I Harry Haue m.fl. Skole Dannelse Samfund. Festskrift til Vagn Skovgaard-Petersen 31. maj 1991/Uddannelseshistorie 1991, s. 60-61, og Ning de Coninck-Smith: For Barnets Skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914, 2000, s. 163.
- 17 Viggo Land: Landsbyskolen af i går og i dag. I Af landsbyskolens saga, Udgivet af Danmarks Lærerforening i 150-året for skoleanordningerne af 1814, 1964, s. 242.
- 18 Herom og om loven og det »Sthyr'ske« cirkulære i øvrigt se også Lejf Degnbol: Folkeskolens undervisningsplaner, afsn. 1899-loven og det Sthyr'ske cirkulære, s. 50-52. I Uddannelseshistorie 1985.
- 19 Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob, 61 års brevveksling mellem Gyllingpræsten Otto Møller og præsten og naturvidenskabsmanden Jakob Severin Deichmann Branth, 1986, bd. 2 s. 316.
- 20 Ministeriet udtalte i en skrivelse til en skoledirektion d. 30.12.1901, at loven af 24.3.1899 måtte antages at have medført den ændring i forhold til tidligere, at »timetabellen« nu blev af approbere af skolekommissionen og altså ikke af skoledirektionen og altså heller ikke at udarbejde af skolekommissionen. (Love og Ekspeditioner 1901, s. 239.)
- 21 Joakim Larsen i et indlæg på et møde i Det Pædagogiske Selskab d. 18.2.1896. Vor Ungdom 1896, s. 344.
- 22 Om skoleåret se Lejf Degnbol: Det skiftende skoleår. Regler om skoleårets begyndelse. Uddannelseshistorie 1993, s. 47-55, og samme: Kartoffelferie eller efterårsferie. Uddannelseshistorie 1998, 161-163.
- 23 At dette også praktiseredes i københavnske skoler med halvdagsundervisning i 1899 ses af S. Baggers artikel: Halvdags- og Haldagsundervisning med særligt Henblik til de københavnske Kommuneskoler. Vor Ungdom 1899, s. 473.
- 24 Anordning for Almueskolevæsenet paa landet i Danmark af 29. Juli 1814, § 9 og § 24.
- 25 Anordning for Almue-Skolevæsenet i Kjøbstæderne i Danmark, Kjøbenhavn undtagen, af 29. Juli 1814, § 17 og § 31.
- 26 Dog nævntes i købstadskoleanordningens instruktion for lærerne udover fattelige anmærkninger over det, som læses, også »Samtaler over enkelte Ting i Naturen, som falde i sandserne«. (§ 11).
- 27 »Undervisningen [må] først og sidst drives anskueligt og Børnene opøves i selv at se, selv at undersøge, selv at sammenligne«.
- 28 Landsbyskoleloven § 23, købstadskoleloven § 30. I 1815 udkom: C. N. Vilstrup, Candidat i Theolo-

- gien og Seminarielærere: Veiledning til Samtaler med Børn for at opvække og øve deres Forstand, og vænne dem til at udtrykke sig med egne Ord, til Brug for Forældre og Skolelærere, Aarhus 1815. Paa Amtsprøbst C. J. L. Krarups Bekostning trykt hos A. F. Elmquist. Vilstrup var andenlærer ved seminariet i Borris og svigersøn af Krarup, der var sognepræst i Borris og førstelærer ved seminariet. Vilstrup efterfulgte senere Krarup. (Wibergs Præstehistorie, bd. I, s. 194-95.)
- 29 Palle Luring: Folkeskolens bøger 1770-1900. I Vagn Skovgaard-Petersen (red): Skolebøger i 200 år, 1970. Om naturkundskab i Nejlinge Skole se F. Galatius: Naturhistorie i Landsbyskolen. Vor Ungdom 1897, s. 241-247.
 - 30 Lov om forskellige Forhold vedrørende Folkeskolen af 24. Marts 1899, § 11.
 - 31 Vor Ungdom 1896, s. 172.
 - 32 Cirkulære af 6. April 1900 til samtlige Skoledirektioner uden for København ang. Undervisningen i de enkelte Skolefag paa Grundlag af Loven af 24. marts 1899. Hvis intet andet oplyses, er citater i det følgende fra dette cirkulære.
 - 33 Poul Müller i Leksikon for Opdragere, bd. I, 1953, sp. 957.
 - 34 N. P. Asp: Lovgivningen om Borger- og Almue- Skolevæsenet i Danmark. En Haandbog, 1842. C. B. Friis: Landsbyskolen efter den bestaaende Lovgivning. En Haandbog for Skolebestyrelser og Skolelærere, 1857. M. Rasmussen: Lovgivningen om Skolevæsenet paa Landet, 1857.
 - 35 Bekendtgørelse om Indretning af en Borgerskoleeksamen af 4.3.1891.
 - 36 Chr. Buur: Aarhus Skolevæsen gennem 80 Aar, 1930, s. 117.
 - 37 Vagn Skovgaard-Petersen: Dannelse og Demokrati. Fra latin- til almenskole. Lov om højere almen-skoler 24. april 1903. 1976. S. 70.
 - 38 Bekendtgørelse om Undervisningen og den afsluttende Prøve ved Borgerskoler med Ret til at afholde Borgerskoleeksamen af 30.1.1899.
 - 39 Ning de Coninck-Smith: For Barnets Skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914, 2000, s. 133-35.
 - 40 A. Barfod i Leksikon for Opdragere, bd. I, 1953, sp. 262. Lov af 18.5.1937 om Folkeskolen, § 13.
 - 41 Sophus Sørensens biografi i Poul Engelstoft og Svend Dahl: Dansk Biografisk Leksikon, Bd. 23, 1942.
 - 42 Sophus Sørensens biografi i Sv. Cedergreen Bech (red.): Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bd. 14, 1983, 341-42.
 - 43 Jelling Seminarium, uden forfatternavn, men uden tvivl skrevet af den daværende forstander, H. Skat Rørdam. I Carl Poulsen og W. Th. Benthin (red.): Lærerne og Samfundet. Bd. IV, 1914., s. 87-88.
 - 44 Fr. Thomassen: Folkeskolen. I Meddelelser om Danske Skoleforhold i Skoleaaret 1899-1900. Udgi-vet af Det Pædagogiske Selskab ved Fr. Thomassen. Tillæg til Vor Ungdom 1901. S. 29-30.
 - 45 Undervisningsvejledning for folkeskolen. Betænkning afgivet af det af undervisningsministeriet un-der 1. september 1958 nedsatte læseplansudvalg. 1960 (den såkaldte blå betænkning). S. 7-13.
 - 46 Om den skolehistoriske pris, Joakim Larsen-prisen, se Uddannelseshistorie 1999, s. 201ff.
 - 47 Sven Houmøller: Joakim Larsens litterære Arbejder. I Frederiksberg gennem Tiderne, nr. 1, 1946. s. 127-128.
 - 48 Konsulentstillingen oprettedes først med skoleloven af 1899, men ministeriet havde tidligere i nogen grad benyttet eksamenskommissionens formand som konsulent.
 - 49 Ved sin udnævnelse til konsulent blev Sørensen tildelt professortitel.
 - 50 Joakim Larsens Livserindringer ved R. C. Mortensen efter Joakim Larsens egenhændige Optegnel-ser. Særtryk af Jonstrupbogen, bd. 17, 1940, s. 13.
 - 51 Den store Danske Encyklopædi. Uden forfatterangivelse.
 - 52 Joakim Larsens Livserindringer ved R. C. Mortensen efter Joakim Larsens egenhændige Optegnel-ser. Særtryk af Jonstrupbogen, bd. 17, 1940, s. 8.
 - 53 Kontorchef Weis hed Andreas Peter Weis.
 - 54 Joakim Larsens Livserindringer ved R. C. Mortensen efter Joakim Larsens egenhændige Optegnel-ser. Særtryk af Jonstrupbogen, bd. 9, 1932, s. 13.
 - 55 Joakim Larsens Livserindringer ved R. C. Mortensen efter Joakim Larsens egenhændige Optegnel-ser. Særtryk af Jonstrupbogen, bd. 17, 1940, s. 8.
 - 56 E. V. Rolsted: Joakim Larsen, f. 23/5 1846. d. 12/3 1920, i Vor Ungdom 1920, s. 366. (Nekrolog på 15 sider.) Joakim Larsens datter respekterede i 1920 sin fars notat, men erindringerne blev udgivet i fire bind af Jonstrupbogen i 1929, 1930, 1932 og 1940.
 - 57 Sophus Sørensens biografi i Poul Engelstoft og Svend Dahl: Dansk Biografisk Leksikon. Bd. 23, 1942, s. 324.
 - 58 Vagn Skovgaard-Petersen: Hvor kom ideerne fra? Lad ministeriet finde sin hukommelse igen. I Fra Monrad til Vig. 150 år. Undervisningsministeriets Tidsskrift, Uddannelse, nr. 3 marts 1998, s. 65.

- 59 Vor Ungdom 1936-37, s. 326-27.
- 60 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets arkiv. 1. dept. 1. ktr. Journalsag 1901/1937.
- 61 Jf. note 20.
- 62 Oscar Hansen: Opdragelselære, 1898, s. 280.
- 63 Ingrid Markussen husker således forkert, når hun i en diskussion i 1982 oplyste, at forslaget havde været sendt til udtalelse hos samtlige biskopper. Referat ved Lefj Degnol i samme (red.): Materialer og metoder i historisk-pædagogisk forskning. Rapport fra nordisk symposium ved Institut for Dansk Skolehistorie, Schæffergården, Købehavn 4.-5. november 1982. 1984. S. 80.
- 64 Tillæg A til Folketingstidende. Fremsatte lovforslag m.v. Folketingsåret 1969-70. Sp. 2796.
- 65 Vor Ungdom 1928: Geografi; I. Geografiens Trængsler af Alb. Stockmarr, II. Geografilærernes Trængsel af Alb. Christensen, III. Folkeskolens Trængsler af Hans Kyrre, IV. Svar til d'Hr. Skoleinspektør Alb. Christensen og Hans Kyrre af Alb. Stockmarr. S. 317-328. Citatet s. 328.
- 66 I folkeskolesammenhæng havde man endnu ikke lært at bruge ordet timefordelingsplan, men kaldte den for timeplanen lige som ugeskemaet, der også ofte kaldtes timetabellen.
- 67 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets 2. kontor. Journalsager 1900, AB 119.
- 68 I David Seidelin Birch: Naturen, Mennesket og Borgeren. En Læsebog med nærmest Hensyn til Almueskolens øverste Klasse. Sjette Udgave, 1832, defineres og behandles de tre naturriger, dyreriget, planteriget og mineral- eller stenriget, fra s. 120 til s. 169.
- 69 Sv. Sødning Jensen: Historie undervisnings teori, 1978, s. 68. Som cirkulæret selv udtrykelig angiver, var alle fag dog ikke med.
- 70 Ingeborg Nielsen: Vejledning i den første anskuelsesundervisning til brug for Skolen og Hjemmet, 1886. Ingeborg Nielsen: Prøver paa anskuelsesundervisning, 1887. Sofus Bagger: Om Anskuelsesundervisning, 1887.
- 71 Kirstine Frederiksen: Anskuelsesundervisning. Haandbog for Lærere, 1889. (Anden gennemsete og forøgede udgave 1896, Tredie forandrede Udgave, 1907.)
- 72 Se Ning de Coninck-Smith: For Barnets Skyld. Byen, Skolen og Barndommen 1880-1914, 2000, s. 74-76.
- 73 Se herom Hans Priemé: »De kom, så og lærte«. Fire danske pædagoger på besøg i USA før 1900. I Harry Haue m.fl. Skole Dannelse Samfund. Festskrift til Vagn Skovgaard-Petersen 31. maj 1991/Uddannelseshistorie 1991, s. 227-29.
- 74 K. Grue-Sørensen: Almen Pædagogik. En håndbog i de pædagogiske grundbegreber, 1975, s. 69-70, og Leksikon for Opdragere, bind I, 1953, sp. 47.
- 75 Karl Rønne: Folkeskolens orienteringsfag – en nydannelse med gammelt mål. I Årbog for Dansk Skolehistorie 1972, s. 73-91.
- 76 Inge Birgit Thuesen: Anskuelsesbilleder. En Orientering om billedsamlingen i Danmarks Pædagogiske Bibliotek. I Årbog for Dansk Skolehistorie 1980, s. 87-100.
- 77 I henholdsvis Harry Haue m.fl. Skole Dannelse Samfund. Festskrift til Vagn Skovgaard-Petersen 31. maj 1991/Uddannelseshistorie 1991, s. 75-86, og Vagn Oluf Nielsen (red.): Skolefag i 100 år, 1995, s. 172-173.
- 78 Oscar Hansen: Opdragelselære, 1898. Afsnittet Iagttagelsesundervisning (Genstandsundervisning), s. 304-320. Thyra Mortensens bog fra 1908 hed Praktisk Vejledning til Iagttagelsesundervisning i det første Skoleaar, og den tilsvarende fra 1910 hed Praktisk Vejledning til Iagttagelsesundervisning i det andet Skoleaar. Hjemstavnselære.
- 79 H. A. Hald: Om elementær iagttagelsesundervisning og dens metodik. I Vor Ungdom 1904, s. 193-204 og 241-251.
- 80 Nævnte bog henholdsvis forordet s. 3-4 og s. 13.
- 81 Claus Eskildsen: Det første Skoleaar, 1927, s. 38.
- 82 L. Mortensen, Sofus Bagger og Edv. Lehmann: Anskuelsesundervisning. I Aagesen m.fl. (red.): Hvorledes skal jeg undervise? Haandbog i praktisk Skolearbejde. 1912, s. 110-122.
- 83 Edv. Lehmann: Opdragelse til Arbejde, 1920.
- 84 »Folkeskolen« 1928, nr. 39 s. 660-61
- 85 P. Degnbol (1883-1952), lærer ved Neder Donnerup Skole i Give Sogn 1906-1952.
- 86 P. Degnbol: Stort og Smaat fra den lille Skole II, 1926, s. 20-24.
- 87 Erik Dehn: Det sthyrke cirkulære og historiefaget. I Uddannelseshistorie 1988, s. 85-87. Oscar Hansen: Opdragelselære, 1898. Afsnittet Iagttagelsesundervisning (Genstandsundervisning), s. 306.
- 88 Axel Dam: Om Muligheden af Formel Opdragelse af de intellektuelle Evner. En psykologisk-pædagogisk Undersøgelse. 1912.
- 89 Erik Dehn: Det sthyrke cirkulære og historiefaget. I Uddannelseshistorie 1988, s. 87.
- 90 Joakim Larsen: Bidrag til den Danske Folkeskoles Historie 1818-1898, 1899 (Bd. 3), s. 415-416.
- 91 Aage Nørfelt: Børnenes Bibelhistorie. Læreren Bog, 1958, s. 10.

- 92 K. E. Bugge: Vi har religion, Et skolefags historie 1900-1975, 1979, s. 25-28 og 30, 39 og 64. K. E. Bugge: Dansk kristendomsundervisning 1900-1975, 1979, s. 7 og 16-17.
- 93 Birgitte Kjær: Kristendomsfaget i Folkeskolen, 1999, s. 22-23.
- 94 Søren Ehlers: Ungdomsliv. Studier i den folkeoplysende virksomhed for unge i Danmark 1900-1925. 2000. S. 33.
- 95 Betænkning vedrørende kristendomsundervisning i folkeskolen. Afgivet af den af undervisningsministeriet nedsatte kristendomsundervisningskommission. Betænkning nr. 617, 1971. Bilag 5 s. 76. (Her citeres også historieundervisningens formål.)
- 96 Betænkning vedrørende Revision af Skolebøger. Afgivet af det af Undervisningsministeriet under 8. august 1930 nedsatte Udvalg, 1933, henholdsvis s. 10-11, s. 15-17 og s. 101-102.
- 97 K. E. Bugge: Kristendoms- og religionsundervisningen til debat. I Vagn Oluf Nielsen (red.): Skolefag i 100 år, 1995, s. 50-51. Se også samme: Striden Bentzen-Kaper 1933-34. En episode i dansk kristendomsundervisnings historie. I Årbog for Dansk Skolehistorie 1968, s. 97-126.
- 98 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets 2. kontor. Journalsager 1900, AB 119.
- 99 Thorkild Borup Jensen: Dansk – Færdighedsfag eller dannelsesfag? I Vagn Oluf Nielsen (red.): Skolefag i 100 år, 1995, s. 13-31.
- 100 Poul Lindegård Hjorth og Erik Larsen: Direktiv og Debat, Fagdidaktiske læsestykker om undervisningen i dansk sprog. Faglig-pædagogiske småskrifter om dansk Sprog 3, 1973.
- 101 Den Praktiske Mellemkole. Betænkning vedrørende Læseplaner m.v. for den udvidede Folkeskole Afgivet af det af Undervisningsministeriet under 23. Maj 1933 nedsatte Udvalg. 1936.
- 102 Flemming Conrad: Danskfagets historie i folkeskolen. Et kapitel til en lærebog. I Uddannelseshistorie 1985, s. 17-46.
- 103 Jørgen Gimbel: Debat om modersmålsundervisning 1900-1960. Det centrale Uddannelsesråd, Modersmålsopgaven, Arbejdspapir nr. 5. 1981.
- 104 Niels Kryger og Kirsten Larsen: Om faget Dansk. I Chresten Kruchov m.fl.(red.): Bidrag til Den danske skoles historie 1898-1984, 1985. Bd. 4 af Bidrag til Den danske skoles historie, 1984-85. S. 210-233.
- 105 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets 2. kontor. Journalsager 1900, AB 119.
- 106 Undervisningsvejledning for folkeskolen, Dansk 1976, s. 62-65.
- 107 Kr. Bure: Skrivning. Skrivningens psykiske og fysiologiske Sider. Vejledning i at lære Børn at skrive allerede i de første Skoleår. 1914. S. 8.
- 108 Vilhelm Rasmussen: Skrivning. I »Vor Ungdom«, 1915, s. 32-42
- 109 Bure, a.a. s. 181.
- 110 Se Trond Ålvik: Undervisningslære I, 3. oplag 1977, s. 184.
- 111 Joakim Larsens Livserindringer ved R. C. Mortensen efter Joakim Larsens egenhændige Optegnelser. Særtryk af Jonstrupbogen, bd. 17, 1940, s. 16.
- 112 H. A. Svane, anmeldelse af H. Vilster: Regnebog for Barneskolen. Hefte 1-3. Vor Ungdom 1907, s. 321.
- 113 Provst M. R. G. Assens, Gauerslund (mell. Børkop og Brejning). Han fyldte 76 år i juni 1900. Hans søn, senere præst i Hellested, Erh. Chr. Assens, opholdt sig i 1874 i Alslev Præstegård for at manuduceres til embedseksamen af den daværende præst H. V. Sthyr. (Sofus Elvius: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869-1884, udg. 1885-87, s. 82 og 142)
- 114 Stiftsprovst i Lolland-Falsters Stift, Sophus Assens, Rødby, havde udgivet en større og en mindre bibelhistorie for latinskoler. (Elvius s. 419-420)
- 115 Børge Riis Larsen: Naturvidenskab og dannelse. Studier i fysik- og kemiundervisningens historie i den højere skole indtil midten af 1800-tallet. 1991. S. 199.
- 116 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets 2. kontor. Journalsager 1900, AB 119.
- 117 Ibid.
- 118 Erik Dehn: Det sthyrske cirkulære og historiefaget. I Uddannelseshistorie 1988, s. 85-87.
- 119 Vagn Oluf Nielsen: Historie – mellem kundskaber og dannelse. I samme (red.): Skolefag i 100 år, 1995, s. 65- 75.
- 120 Lise Tøgeby: Historie – kundskabsfag eller ånds-fag? I Årbog for Dansk Skolehistorie, 1976, s. 41-65.
- 121 Sv. Sødring Jensen: Historieundervisnings teori, 1978, s. 67 (og 150).
- 122 Ellen Nørregaard: Skolebogsbetænkningens historieafsnit – Dets tilblivelseshistorie og træk af dets modtagelse. I Årbog for Dansk Skolehistorie 1970, s. 89-106 (om cirkulæret s. 93).
- 123 S. Fr. Nørlyng: Om Fædrelandshistorie i Folkeskolen. I »Vor Ungdom« 1918, s. 20-23.
- 124 Ole Sørensen: »Eleverne opøves i at lytte til ...« Om historiefortælling og mundtlig fremstilling som undervisningsform. I Historie og Undervisning. Festskrift til Kjeld Winding på halvfjerdsårsdagen den 21. juni 1981. S. 223-229.
- 125 Bekendtgørelse om formålet med undervisningen i folkeskolens fag af 24.9.1975, § 8 stk.3.
- 126 Leif Lørring: Geografi – mellem natur og kultur. I Vagn Oluf Nielsen (red.): Skolefag i 100 år, 1995, s. 115-128.

- 127 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets 2. kontor. Journalsager 1900, AB 119.
- 128 Skrivelse til Foreningen Skolehaven. Her efter Kristjan Haunsø: Overblik over Foreningen Skolehavens Virksomhed, 1931, s. 21.
- 129 Nogle af de andre provster og biskopper har lige så interessante bemærkninger som stiftsprovsten, men der har i sammenhængene været mest brug for hans.
- 130 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets 2. kontor. Journalsager 1900, AB 119.
- 131 Jens Thøsing Andersen: Biologi i Børneskolen 1814 – 1975, en undersøgelse af fagets indhold og udvikling, 1983, s.18-21.
- 132 Annemarie Møller Andersen og Søren Breiting: Biologi – fra naturhistorie til miljøfag – til ...? I Vagn Oluf Nielsen (red.): Skolefag i 100 år, 1995, s. 129-144.
- 133 H. C. Helt: Fysik/kemi – fra kridtfysik til eksperiment. I Vagn Oluf Nielsen (red.): Skolefag i 100 år, 1995, s. 145-163 (146).
- 134 K. E. Bugge: Vi har rel'gion, Et skolefags historie 1900-1975, 1979, s. 25. Jeg må tage et medansvar, da jeg både har gennemset manuskriptet og læst korrektur på bogen, jf. forordet.
- 135 Undervisningsplanerne kunne til enhver tid ændres, og de skulle hvert tiende år tages op til en almindelig revision, hvorefter de godt kunne stadfæstes igen uændrede (1899-loven § 13).
- 136 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets 2. kontor. Journalsager 1900, AB 119.
- 137 Ibid.
- 138 Her citeret efter P. Degnbol: Stort og Smaat fra den lille Skole III, 1928, s. 9. Også citeret af Ning de Coninck-Smith i »Som man sår, så høster man. Om legepladser, feriekolonier og skolehaver for fattige københavnere i årtierne omkring århundredskiftet. I Skolens landskab – friareal som være- og lærested. Rapport fra Workshop 11. – 12. oktober 1989, Danmarks Lærerhøjskole. S. 24.
- 139 S. Bagger: Halvdags- og Heldagsundervisning med særligt Hensyn til de københavnske Kommuneskoler. I Vor Ungdom 1899 s. 473.
- 140 Rigsarkivet. Kirke- og Undervisningsministeriets 2. kontor. Journalsager 1900, AB 119.
- 141 Karl Rønne: Kirstine Frederiksen: Pionérpædagog og foregangskvinde. Med en bibliografi. I Årbog for Dansk Skolehistorie 1982, s. 71.
- 142 Elisabeth Kirstine Frederiksens biografi i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., 1980, s. 587.
- 143 P. G. Lindhardts biografi af Sthyr i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bd. 14, 1983, s. 109.
- 144 P. G. Lindhardt. Tiden 1849-1901. I Hal Koch og Bjørn Kornerup: Den Danske Kirkes Historie. Bd. VII, 1958, s. 203-04.
- 145 Leif Grane: Det teologiske Fakultet 1830-1925. I Leif Grane (red.): Københavns Universitet 1479-1979. Bd. V: Det teologiske Fakultet, 1980, s. 423.
- 146 Erik Nørre: Den jyske og den sjællandske sognepræst. Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam, bd. III 1854-1909, 1999, s. 104.
- 147 P. G. Lindhardt og Jørgen Swane: To Høj Kirkemænd. Brevveksling mellem bispene H. Stein og J. Swane. 1958. S. 17. Om de to bispers syn på Sthyr se især s. 453-455.
- 148 Vagn Skovgaard-Petersen: Dannelse og Demokrati. Fra latin- til almenskole. Lov om højere almen-skoler 24. april 1903. 1976 s. 224.

*Leif Degnbol, f. 1933. Medhjælperprøve i gartnerfa-
get 1953. Lærereksamen fra Frederiksberg Seminari-
um 1959. Lærer ved Helsing Skole 1959-1997 med
kombinationsansættelse ved Institut for Dansk Skole-
historie, Danmarks Lærerhøjskole, 1982-1988 og ved
Helsing Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og Muse-
er 1988-1997. Kasserer i Selskabet for Dansk Skole-
historie.*